

ПОЛК. РОМАН СУШКО

ХТО ВБИВ

ПОЛКОВНИКА

ОТМАРШТАЙНА?

1 9 3 3

ПОЛК. РОМАН СУШКО

ХТО ВБИВ

ПОЛКОВНИКА

ОТМАРШТАЙНА?

НАКЛАДОМ АВТОРА.

1933.

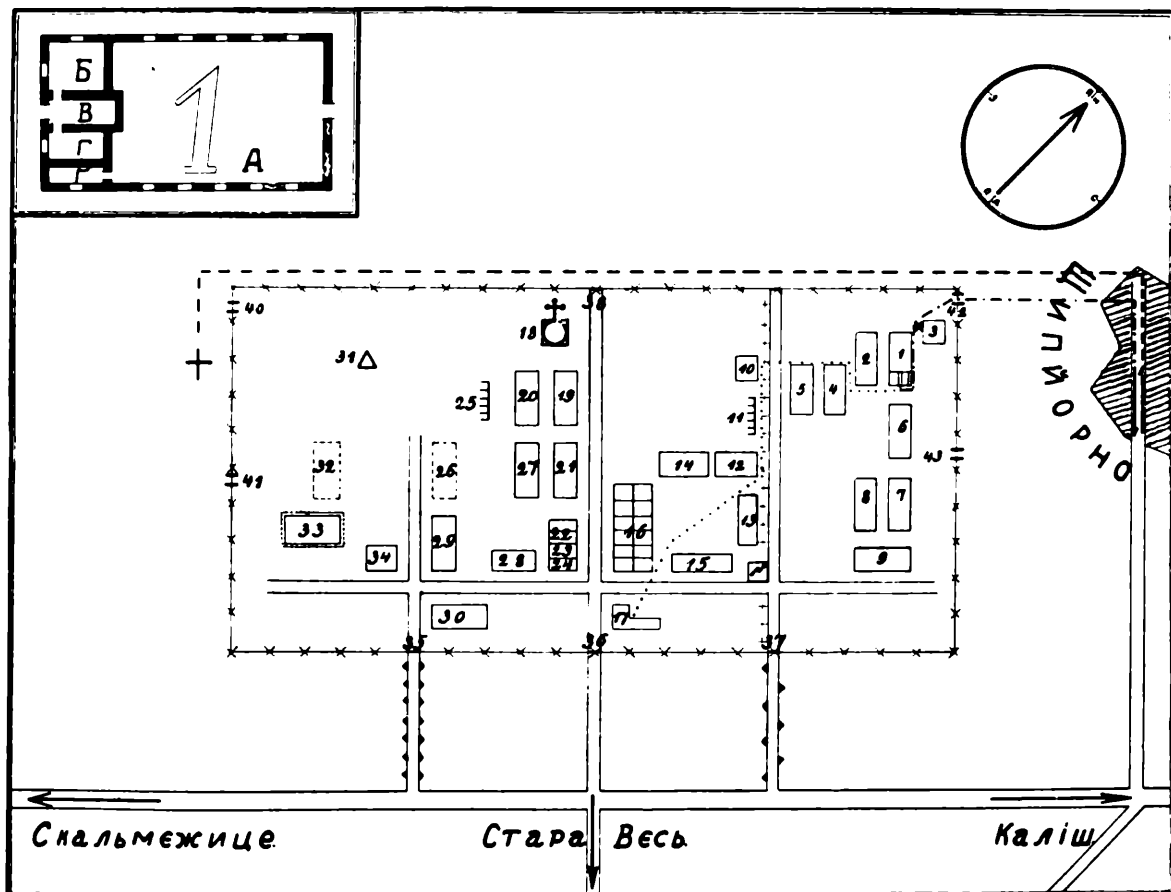
Полк. Ю. ОТМАРШТАЙН.

Схема табору Шипйорно.

(Роблена з пам'яті).

Пояснення :

- дорога, якою ходив полк. Отмарштайн на обід до ген. Безручка.
- - - - - дорога, якою вийшов полк. О. з табору.
- - - - - дорога, якою правдоподібно йшов полк. О. зі села до місця, де його вбито.
- + місце, де лежав труп полк. О.

ч. 1.: Збільшена знімка того бараку є уміщена на горі в лівім розі; барак старшин VI. Стр. Дивізії під А; під Б, В. помешкання, під Г штаб ком. бриг. 16. Стр. Бриг. полк. Р. Сушка; під Г, старшинська кімната. — ч. 2: барак старшин IV. Київ. Див. — ч. 3: майстерня пластової школи; зіркою означено місце, де стояли 2 незнані постаті в часі виходу полк. О. з табору. — ч. 4-5: школа пластунів і технічний курінь VI. Стр. Див. — ч. 6, 7, 8, 9: таборовий шпиталь. — ч. 10: трупарня. — ч. 11: лятрина. — ч. 12, 14, 15: харчеві магазини. — ч. 13: театр УМСА. — ч. 16: барак для родин. — ч. 17: помешкання ген. Безручка, Змієнка і Ліпка та штаб групи інтернованих військ. — ч. 18: церква св. Покрови. — ч. 19, 20, 21: стрілецькі бараки. — ч. 22, 24: кухні, робітні. — ч. 23: домівка старшинської громади VI. Стр. Див. — ч. 25: лятрина. — ч. 26, 27: порожні бараки. — ч. 28: арешт. — ч. 29: барак-өжеронної польської сотні. — ч. 30: польська команда табору. — ч. 31: трикутником зазначено місце, де найдено закопану торбу полк. О. — ч. 32: барак, де приміщено жінок, перевезених з Ченстохови. — ч. 33: барак, де ізольовано старшин і стрільців, уродженців Галичини. — ч. 34: перевізний домок англійської благодійної місії. — ч. 35: головна брама. — ч. 36, 38, 39: брами постійно зачинені. — ч. 37: шпитальна брама. — ч. 40, 41, 42, 43: діри-перелази в дротах. В правім розі, вгорі, в колі: сторони світа.

Вступ.

Дня 3. травня 1922. р. найдено в чистому полі за огородою колючих дротів табору інтернованих українських військ в Щепйорно біля м. Каліша, в Польщі, трупа бл. п. генерального штабу полковника Юрка Василевича Отмарштайна, потай застріленого невідомим злочинцем. Сам злочин потряс глибоко тодішніх інтернованих українців у таборі Щипйорно і Каліші, а далі цілу українську еміграцію в Польщі й поза нею. А мимо того умови, в яких опинилися українці-емігранти, учасники визвольної війни, не дали їм можливости знайти, вказати і покарати злочинця, виновника тієї смерті, дарма, що робили вони в тому напрямі пильні старання.

По нинішній день подія ця окутана таємничістю і масою преріжних здогадів та туманних балачок, які не одному українцеві лягали каменем на душі. Заговорила про неї не менш туманно і українська преса ріжних політичних напрямків — одна щиро, друга добачуючи собі в тому поживу. Вкінці покористувався цією подією навіть і польський уряд у своїх цілях на міжнародньому форумі, а то перед Лігою Націй, боронячи тим способом свої злочини, поповнені на українських політичних в'язнях, злочини, що я їх виказав у 1931. р. в окремії петиції-оскарженню до Ліги Націй.

Вже з дня трагедії був у мене добрий намір причинитися до в'яснення справи вбивства та довести до покарання злочинця. Але цю справу, належну законно до компетенції державного карного суду, в даному випадкові чужого, та й ще ворожого нам — польського, польські судові чинники застановили, не вважаючи за потрібне довести її законною дорогою до кінця. Автім щодо поведінки судів чужих держав у наших українських справах, то вистачить пригадати хоч би паризький суд над убивником бл. п. Головного Отамана С. В. Петлюри, Шварцбартом, щоби перестати покладати на них які небудь надії щодо оборони нашої правди. Та без огляду

на те, стверджую факт, що суд не відбувся, хоч надії на нього весь час були.

Висовувано потім різні проєкти, зокрема громадських і честивих судів, але всі вони до сьогодні не зреалізовані. На реалізацію їх я чекав; чекав повних десять літ, стримуючися з прилюдним оголошенням знаних мені свідоцтв. Многі мої приятелі навіть напірали на мене, щоб подав я до публичного відома знані мені факти, бо моя мовчанка є некорисною для мене самого. Декому з людей, навіть підозрілою вона була, мовляв, скриваючи знані мені факти, хочу когось (злочинця) закрити. Та я мовчав дотепер, не бажаючи впливати на пляновані рішення об'єктивно полагодити справу вбивства, витворюванням настроїв чи може „накликуванням вулиці“ в такій для мене святій справі, як пам'ять про мого побратима полковника Ю. В. Отмарштайна.

Мовчанка надалі, загрожує устійненням певних легенд, які поширилися довкола цієї трагічної події. Вона неоправдана тим більше, що появилися публичні візвання до всіх, що знають щось про справу, вяснити її. Тому вважаю, що настав час скласти моє свідоцтво, яке може кинути промінь світла на тайну злочинного вбивства.

Списав я цей історичний матеріал в десятиліття трагедії Отмарштайна, мемуарним способом. По можності, оминаю давати фактам моє власне навітлення. Сподіваюся, що живі свідки доповнять моє свідоцтво своїми споминами.

Хто був полк. Ю. В. Отмарштайн?

З полк. Юрком Василевичем Отмарштайном, познайомився я вкінці листопада 1918. р., на ст. Боярка під Києвом. Повстанчі війська Директорії Української Народньої Республіки, облягали тоді гетьмансько-добровольчий Київ. Я був тоді командиром південного боєвого відтинку Осадних Військ, зі штабом на ст. Боярка. Під час бою під оселею Червоний Трактир, перейшов на наш бік разом із більшістю національно свідомих Лубенців старшин і козаків Кінного Лубенського полку, що з Києва був висланий у бій проти Січових Стрільців — командир того полку, тодішній сотник Ю. В. Отмарштайн. Перехід цей зробив він добровільно, без боєвого примусу, в повній свідомості, що як вояк служить він українській національній владі, якою стала Директорія УНР, а не Гетьман. Цей його крок не був випадковий. Як молодий старшина генерального штабу, командир кінного полку, розташованого в самому Києві, мав нагоду добре пізнати тодішню політику гетьманського уряду, зокрема військову; з вибухом національного повстання, проголошеного Директорією він знав де його місце. Коли гетьманський уряд виправляв перший ударний відділ з „добровольчих російських отрядів“ та сердюцького полку під кермою кн. Святополка-Мірського проти Січових Стрільців на Білу Церкву, то енергійного сотника Отмарштайна призначено начальником штабу „отряду“ кн. Святополка-Мірського. Чесний українець Ю. В., не взяв участі вже в першому бою того „отряду“ проти Січових Стрільців, 18 (19.?) листопада 1918. р. під Мотовилівкою. А той бій — як відомо — був першим та разом і рішачим дальшу судьбу повстання. По розгромі „отряду“ кн. Святополк-Мірського, сотник Отмарштайн повернув до свого полку, з постановою перевести його на бік Січових Стрільців. Поміг йому в тім полковий духовник пан-отець Матіюк [не тямлю точно прізвища; це той, що був в 1919. р. головним духовником

при Штабі Головного Отамана і помер від тифу]; перехід стався при першій зустрічі з С. С-ами під Червоним Трактором. Цей крок Юрка Васильовича і обставини, серед яких він відбувся, мав рішуче значіння для мене на нашу пізнішу дружбу-побратимство.

Ю. В. Отмарштайн був високоосвічений, національно свідомий українець, вихованець петербурзького пажівського корпусу, (по скінченні якого, 1908. р., вступив корнетом до 8-ого кінного Лубенського гузарського полку), з закінченою високою військовою освітою: російського Генерального Штабу [Миколаївська військова академія, яку розпочав 1913. р., а скінчив 1916. р.] старшина. Не дивнота, що вже наступного дня по приході до нас, Ю. В. був при Штабі Осадного Корпуса в Фастові, керманічем оперативного відділу корпусу. Залишився ним і після здобуття Києва, а потім був короткий час і Начальником Штабу Корпуса С. С-ів.

Родом був він із Бесарабії (Тираспіль), по батькові українцеві, штабовому старшині царської армії; його мати родом грекиня. Прадіди по батькові походили зі старого лицарського роду шведського, що осіли на Україні з часу походу Карла XII., союзника Гетьмана Мазепи, після полтавської баталії 1709. р. Уроджений 1890. р.

В перших днях лютого місяця 1919. р. після відступу українських військ із Києва, уряд УНР командировав тодішнього підполковника генерального штабу Отмарштайна воєнним представником до Румунії. Незадоволений політичною працею, повернув влітку 1919. р. назад до Дієвої Армії, і під час організаційного переформування Корпусу С. С-ів, на мов і його прохання, призначений Начальником Штабу 2. (11.) Дивізії С. С-ів, якою командував я. В найтіснішій дружбі, працювали ми аж до самого кінця існування Корпусу С. С-ів, себто, до 6-го грудня 1919. р. Потім опинилися ми, інтерновані польським військом у таборі в Луцьку, на Волині. Весною 1920. р. Уряд УНР, що тоді пробував у Польщі, вислав Ю. В. з воєнним завданням за кордон (Прага, Відень), а я перейшов до новоформованої з інтернованих українців — VI. Стр. Дивізії в Берестю Литовському. Восени цього року приїздить Ю. В. Отмарштайн із закордону до Дієвої Армії, що пробувала тоді на Поділлі; по ризькому договорі знов опинилася Українська Армія в таборах інтернованих у Польщі. Я при

VI. Стр. Дивізії в Александрові Куявському а полк. Отмарштайн при Генеральному Штабі в м. Ченстохові. Постійно ми обидва були в тісному порозумінні.

Напровесні 1921. р. повстало серед вояків армії УНР., тайне (конспіративне) „Українське Військове Товариство“ (УВеТ). Душею того товариства був полк. Отмарштайн спершу член його управи, а потім як його голова. Завданням УВеТ-а було збереження здорового ядра армії, а то шляхом розігнання тих злочинців і нездар, що оточили особу Головного Отамана С. В. Петлюри. Вони і були головною причиною недавніх воєнних невдач, а відтак політичних дивоглядів, допущених урядом УНР. Тайні доручення полк. Отмарштайна виконував я при моїх кількох об'їздах всіх таборів інтернованих; їздив я в характері перекладача та старшини зв'язку разом з чужоземними місіями [англійською та американською], які організували матеріальну допомогу для обдертої та голодної інтернованої армії. Завдання, які стояли перед УВеТ-ом, не полишились без впливу на переїзд полк. Отмарштайна влітку 1921. р. до Львова, в характері Начальника Полевого Повстанчого Штабу, що під командою ген. Юрка Тютюнника підготовлював новий збройний зрив на Вел. Україні. В порозумінні з ним беру я участь в листопадовому рейді 1921. р., який закінчився, як відомо, великою жертвою братньої могили 359-лицарів під *Базаром*.

Тяжкі переживання під час походу і болючі його наслідки, зблизили мене ще більше з полк. Отмарштайном. Якраз тоді з упадком духа серед тих, що може і чекали після вдалого повстання їхати на готове, почалася критика, звернена проти організаторів повстання. Та не по властивій лінії. Бо загал не знав, що головні недомагання завинили польські „союзники“, через те, що не додержали слова — не дали повстанцям „заплаченої“ вже зброї. Много помилок зробив ген. Юрко Тютюнник, що у своїй „наполонівській“ самопевности, скрив багато недомагань од свого найблизчого помічника полк. Ю. В. Отмарштайна. Знов же багато навмисних перешкод для Полевого Повстанчого Штабу вчинив конкурент від зв'язків з підпіллям на Великій Україні, полк. Микола Чоботарів зі своїм контррозвідочним відділом.

Попавши в хвиливу духову депресію, постановив полк. Отмарштайн вийти з чинної служби в армії і переїхати в свої

родинні сторони, до Бесарабії. Написав мені про це. Я не мав нічого проти його пляну, бо і сам після Базару був духово пригнобленим. А що він виїздив за кордон невідомо на як довгий час, то зайшла потреба нам обидвом ще перед цим побачитися, для конкретної праці. Саме Стрілецька Рада С. С-ів, рішила списати матеріяли до історії Корпусу СС. Списував ті матеріяли і я; а це завдання поставлено всім учасникам Корпусу. Тому, що не мали ми історичного архіву Корпусу, то належало надолужувати пам'яттю; а при тім вийшло багато моментів забутих, неточно схоплених так, що треба було послуговуватись живими свідками. Ця власне потреба з'явилася в нас із полк. Отмарштайном при списуванні зокрема історії 2. Дивізії СС., якою я командував, а Ю. В. був начальником штабу. Ми порозумілися і Ю. В. обіцяв приїхати до мене в табор на кілька днів (приблизно 5), при нагоді своєї поїздки до Варшави в справі паспортовій. Про цей плян відвідин Ю. В. знало більше людей у Львові, зокрема знав ген. Тютюнник і його львівське оточення.

Приїзд і побут полк. Ю. В. Отмарштайна в таборі.

Дня 29. (30.?) квітня 1922. р. з'явився в таборі в Щипйорно Ю. В. Отмарштайн, у приватному одязі, перепроважений нелегально, при помочі чужої таборової перепустки, своїм приятелем із калішського табору пполк. Тобілевичем. Позичена чужа перепустка давала можливість дістатися до табору через контрольовану польською військовою сторожею таборову браму, але не давала права побуту в ньому. Табор був постійно зачинений і вступ чужим, неналежним до нього, був строго заборонений, так як і вихід із нього інтернованим теж був замкнений (комунікувалися тільки два сусідні табори: Щипйорно — Каліш). Ю. В. мав вправді при собі в кишені паспорт закордонний, завізований на виїзд у Румунію, однак цей паспорт у таборі не обов'язував: із ним не мав Ю. В. права ані ввійти до табору, а коли ввійшов (нелегально), не мав права на його підставі вийти. Легітимацією на свободу рухів, була перепустка польської таборової команди. Але Ю. В. Отмарштайн увійшов у табор на чужу легітимацію з калішського табору, яку зараз же пполк. Тобілевич забрав назад. Отже побут полк. О. в таборі був нелегальний. Дозвіл на вступ і побут полк. О., коли б хотів, міг був дістати від польської команди, за опінією ген. М. Безручка. Але клопотів, писання, гаяння часу було при одержуванні перепустки стільки, що навіть із тих, що постійно мешкали в таборі, хто тільки міг, то оминав тих перепусток. Інша справа, що ніякого рекурсу не можна б було робити, коли б дозволу на вступ до табору полк. О-ві не дано, просто як небажаному елементові. Тоді він ризикував, що взагалі зі мною не побачиться. Отже тому, що приїхав полк. О. до табору всього на 5 днів, а то й на коротше [коли б був визваний телеграмою зі Львова, яку могла надіслати на мою адресу його дружина], то, щоб

оминути зайвих і пинявих заходів і евент. відмови, рішено не зголошувати польській команді його прихвности в таборі й порозумілися ми, що полк. О. замешкає в мене тайком перед польською таборовою владою.

З'явившись у мене, полк. О. засягнув інформації про таборі „звичаї“, відвідав негайно Начальника Групи інтернованих військ, ген.-штабу ген.-хорунжого Марка Безручка, свого доброго приятеля, і замешкав у мене, в мому мешкальному переділі спільного старшинського бараку (гл. схема під ч. 1 Б, В, Г).

Табор інтернованих у Щипйорно, це бувший німецький табор полонених для російської та інших антантських армій з часу світової війни. Широко розложений на полі, при шляху м. Каліш – Острів Познанський, на захід від села Щипйорно, в 5 км од Каліша. Це дерев'яні, партерові, старі і знищені бараки німецького полевого типу. Західня половина табору майже цілком зруйнована, будівельний матеріал розібрано, полишилися тільки ями з бараківих закопів. Оточений був цей табор огорожею з колючого дроту в один ряд, около -ох метрів заввишки. День і ніч стояли на полі, за дротом, стійки і ходили стежі польського війська. Нічю був освічений міцними електричними лампами, вміщеними на високих стовпах на площах табору, та довкола нього при дротяній огорожі. Із чотирьох брам користувалися тільки двома, а то на півн. зах. і півд. схід. боці; інші були постійно зачинені. Приблизно на віддалі 150—200 метрів і, рівнобіжно до правого коротшого боку таборового прямокутника, виднів малий присілок громади Щипйорно, всього кільканацять дворів, замешканих селянами-поляками. Мешкали теж у тих селян на квартирах (за дозволом таборової влади) деякі старшини з інтернованих військ — ті, що були з родинами, а не мали потрібного приміщення в таборі. За гостинцем і залізничною магістралею, на південь лежало село Стара Вєсь. На віддалі коло одного кілометра, на лівому боці табору, лежало село Скальмежице і залізнична стація тої самої назви; старий граничний пункт між б. Росією і Німеччиною.

5. км. на схід, при тій самій магістралі, лежить повітове місто Каліш, а на південно західньому його боці був другий табор українських інтернованих — калішський. Оба табори підлягали урядові Головного Отамана, але були під охороною

і адміністраційним зарядом зпочатку військової польської влади, а з весни 1922, з приходом до керми в Польщі Вітосів — Грабських, під зарядом міністерства внутрішніх справ. Таборових командантів — польських військових старшин, замінили „комісарі“, що призначалися з партійних ендеків. Проте регулямін самого таборового життя не підляг зміні, хоч вони не „признавали“ не тільки українського війська, а й самої „квестії“ української.

Барак, в якому замешкав — у мене — полк. Отмарштайн, був передпоследнім у самому глухому північно-східньому куті. Я займав два чолові переділи бараку, по обидвох боках сіней, до яких вели одні двері з надвору. Один переділ був помешканням для мене з дружиною (гл. схема ч. 1. Б), двома дітьми, і панночкою-своячкою; в сінях спав стрілець-джура; в другім переділі містилася канцелярія штабу 16. Стр. Бригади (гл. схема ч. 1. Г). Як на таборові відносини, то моє приміщення вважалося просторим, бо разом з сіньми, які приладжені були на хатню кухню, розпоряджав я аж трьома переділами. Поминувши навіть наші дружні відносини з полк. Отмарштайном, які наказували мені гостити в себе приятеля, з огляду на саму вигоду найкраще було Ю. В. замешкати в мене.

Полк. Отмарштайн не мав чого скриватися перед таборянами. Ба, це було не можливо. Окремі переділи були в значному ступні тільки фікцію, бо внутрішні стіни творили наспіх збиті дошки, т. зв. шалівки, крізь які не тільки чути було кожний шелест за „стіною“, але нераз і щілини просвічували наскрізь. Очевидно, кожний сусід був у повному курсі хатніх таємниць другого. Не треба було підслухувати, а часто треба було вуха затикати. Вже через те саме, побут полк. Отмарштайна в таборі не міг бути секретом для таборового загалу; по-друге — більшість таборових старшин і стрільців знала його як визначного б. начальника з характеристичного обличча з бородою й окулярами. До того мешкальний наш переділ мав два великі вікна, із двох боків, зовсім низько положені, без спеціальних заслон, так що і вдень і ввечері кожний перехожий міг бачити і людей у тій хаті і що там робиться. Ба, кожного дня виходив Ю. В. до ген. Безручка, який запросив його на обіди на всі дні його перебування в таборі. Він проходив сливе по всьому замешканому таборі (див. схема ч. 17) часом зі мною, часом у товаристві

инших старшин, заходив теж до старшинського зібрання старшин VI. Стр. Дивізії (гл. схема ч. 23), за дрібними покупками, піддержував звязок через довірених людей зі знайомими старшинами. приймав у помешканні відвідини знайомих, заходили в помешкання і старшини, що я їх запрошував; одне слово — не ховався він, але і не надто афішувався.

Приїхав Ю. В. без подорожніх клунків чи помітних дуже річей. Крім убрання на собі, мав подорожню шкіряну торбину, звичайну підручну, ясної барви, зручної на подорожні тоалетні прилади. Крім мила та ручника, мав малу подорожню подушечку. Торба зачинялася автоматичним пружинним замком, а крім того ключем, одначе за час гостювання в моїй хаті, не зауважив я, щоби Ю. В. зачиняв її стало на ключ.

Приїхав Ю. В. у бадьорому настрою. Бадьоро розказував про свої останні переживання. Але не міг забути певних хиб, яких допустилися були офіційні українські політики, почавши з року 1920, [пр. квітневий договір УНР з Польщею та його наслідок — мертвороджений похід української армії на Київ у союзі з польською армією]. Картав гостро перфідію „союзника“ після Ризького договору та вкінці облуду поляків супроти уряду УНР і ген. Тютюнника, підчас підготовки останнього нащого збройного зриву, в жовтні — листопаді 1921. р. З гнівом говорив про інтриги поодиноких рішаючих осіб при тодішньому Генеральному Штабі. Інші причини знов довели його до зриву добрих відносин з ген. Ю. Тютюнником. Той, начебто у своїх високих наполеонівських „задумах“, скрив перед ним (Ю. В.), своїм найблизчим помічником, такі справи, які, через неузгляднення їх, передрішували наперед невдачу походу. Ген. Тютюнник просто говорив свому помічникові неправду про речі, які, через таємний характер повстанчої підготовки, вів він сам. А причиною всіх лих наших — казав Ю. В. — це зло, що твориться в найблизчому оточенні Головного Отамана. *Персоніфікацією того зла — казав полк. Отмарштайн — є М. Чоботарів, начальник контррозвідки армії, що як „тілохранитель“ Головного Отамана вкрався в його довірря, інтригує нечесно ліворуч і праворуч, сам провадить і внутрішню і закордонну політику, веде „контррозвідчі“ балачки з чужими представниками, і очевидно все сам стає жертвою тих вправних чужоземних хитрунів. Але в своїй наївности того не бачить, навпаки рахує ті розмови*

робі за сукцес, та фальшиво інформує про все Головного Отамана, а через нього й уряд. Ю. В. говорив, що терпіти це далі, то значить покривати злочин, отже треба прочистити атмосферу: а тому рішений виступити публично, оголосити важливі документи, які розкриють ту злочинну гру і глупоту поодиноких людей. Але тому, що зібрані ним матеріали торкнуться многих визначних діячів не тільки наших, але теж і поляків, то з цензурних оглядів, опрацює і опублікує ті документи за кордонами Польщі. Незалежність, яку вислати мав виїздом за кордон, давала йому в усьому вільну руку. Казав, що тепер, відходячи зі служби, мав прикрі багачки з особами з оточення Головного Отамана. Це був час, коли на терені Західніх Земель начався новий підпольний революційний рух. По атентаті Степана Федака хор. з відділу охорони Головного Отамана, проти Пілсудского у Львові, пішли перші спроби саботажової війни. Полк. Отмарштайн, був членом тодішньої молоденької УВО. Ідеї УВО, хотів зін перенести на Велику Україну, і вірив, що це вдасться йому перевести з терену бесарабського, бо в Польщі попри сен. Тютюнника монополь безконкурентийний на такі завдання мав у „союзників“ М. Чоботарів. Полк. О. розумів, що треба на Україні будувати революційну організацію, що сповнила би свою місію, а не то як говорив — щоб дурити себе „хвастунством“ у роді М. Чоботарова, мовляв, готується революційна організація, всенародня, повстанча, а на ділі організовано розвідку для польських цілей.

Щодо зібраних документальних матеріалів до опублікування то, — говорив полк. О. — держить він їх у різних місцях в укритті і тепер, перед відїздом, збирає їх. Чи мав він які такі документи при собі в таборі, я не знаю; не говорив він мені про це, ані не показував їх. За те з цілою рішучістю стверджує полк. Тобілевич, (той, що припровадив до мене Ю. В. з Каліша), що він бачив на власні очі два величкі пакети, вісімкового формату, старанно завинені в пакунковий папір жовтої краски, обв'язані шнурком та під яковою (сургучною) печаткою. Бачив ці пакети — каже полк. Тобілевич — перед тим, поки припровадив Ю. В. до мене, коли Ю. В. після вмивання, порядкував свою торбу. Про його замір публікувати матеріали говорили ми небагато, бо мене більш цікавили живі події в Галичині, зокрема у

Львові, про які оповідав мені полк. О., хоч і не зразу першого дня, а доривочно, принагідно. Бо ціль приїзду Ю. В. була конкретно в одному тільки: *списання матеріалів до Історії 2. Дивізії СС.*

До цієї праці приступили ми відразу, бо матеріал для опрацювання був великий. Працювали ми що-дня перед і по полудні. Писав огляд власноручно сам Ю. В., під спільний диктат мій та поодиноких старшин, б. СС-ів, які тоді були в таборі. Пригадую зпоміж інших ген. М. Безручка, Андр. Домарадського, сот. Максима, сот. Сагайдачного, полк. Філіповича, пполк. Білодуба, здається пполк. Яценка, сот. І. Гончаренка, яких запрошував я, на довший або коротший час, до поодиноких моментів історії. Найбільше перебували спільно при цій праці Домарадський та Максим. Той спосіб праці — компілятивного труду — *для сторонніх обсерваторів виглядав радше на дебати чи якісь конкретні наради. Для стороннього могло це виглядати, що полк. Отмарштайн приїхав зі Львова із невідомої загаломі причини і постійно „конферує“, й то чомусь не в штабі, а в приватному помешканні людини, що не скривала своїх критичних завваг до тодішньої „офіції“.* Ба, не тільки обговорювано, але і пильно писано. А весь табор, на примусовому неробстві любив забавляти себе ріжними здогадами, часто дуже неправдивими вістками, головно тоді, коли на обрію таборової нудьги і злиднів з'являвся хтось із вільного світа.

Відїзд полк. Отмарштайна з табору.

Ми працювали днів три. 1. травня, під вечір, зайшла перешкода. *Того дня поступила в нашу хату якась незнана кінка, мабуть із калішського табору.* Так я, як і хатні мої не тільки не знали, хто вона така, але крім джури навіть не бачили її, бо була тільки в сінях. *Ця жінка передала полк. Отмарштайнові якусь записку, після чого полк. О. заявив мені, що мусть працю покінчити скорше, ніж передбачав відїхати до Львова.*

Ця новина мене не заскочила. Про таку можливість Ю. В. попередив мене в день приїзду до табору. Очікувано телеграму від його дружини зі Львова. Про подробиці я не розпитував, бо так ми вже здавна звикли, що один одному казав те, що мав казати зразу, не ждучи аж на випитування. Завважувати питання було б ніяково, щоб не ставити приятеля в невивідне положення, який маючи — скажемо — якусь службову таємницю [а таких кожний із нас мав подостатком] або якусь інтимну справу, мусть би або говорити неправду, або мовлятися перед побратимом з огляду на таємність даної справи; автім бувало і так, що замовчувано зовсім не таємні, а просто неприємні особисті справи, щоби щадити нерви ругові.

З огляду на прискорений відїзд Ю. В. ми прискіпили писування матеріялів, а наслідком того кінцева наша праця вийшла менше докладна, ніж початкова. Перегляд цього рукопису полк. Отмарштайна, який я зберіг дотепер, — поверджує сказане. Нашу працю закінчили ми наступного дня, а саме, 2. травня, до обїду.

Полк. Отмарштайн почав збиратися в дорогу. Підчас обговорювання способу, як має він вийти з табору, зауважив я деякий *неспокій, і нервозність* у Ю. В. Передусім бажав він *вийти з табору непомітно не тільки перед таборовою польською сторожею, але теж чомусь залежало йому на тому,*

щоби його відїзд закрити і перед всіма сторонніми таборянами. Йшло очевидно про нелєгальний вихід з табору. Бо лєгальний вихід через сторожену браму при помочі таборової перепустки і то перепустки правдивої, своєї власної, той вихід відпадав, бо такої перепустки Ю. В. не мав. Використати перепустку чужу теж було трудно, бо Ю. В. хотїв вийти з табору пізнім вечером, щоб не бачили його сторонні таборяне; а звичайні перепустки не були важні на ніч. Автім навіть ідучи з спеціальною перепусткою, можна було наразитися на задержання збоку вояка, який мїг для певности визивати щойно з вартівні вартового підстаршину. Це тим більше, що Ю. В. був у цивільному одязі. Могла б початися неприємна дискусія з вартовими, які взагалі вели себе супроти інтернованих на загал некультурно і все могло закінчитися халепою. Тому мене зовсім не дивувало, коли Ю. В. заявив, що хоче вийти з табору нелєгально, через одну із чисельних дір в колючій огорожі. Це був шлях дещо ризикований, проте певнищий, і до того без всякої ласки з боку „союзників“. Та рішачим моментом для вибору такого способу виходу було немотивоване бажання Ю. В. вийти з табору непомітно перед очами самих інтернованих. Само це бажання мене не дивувало. Зате здивувався я, коли він сказав, що *мінє свій первісний плян й не піде вже до калішського табору, як це обіцяв своїм знакомим, а хоче сісти зовсім непомітно на стації Скальмежице і відїхати у протибіжному напрямі*; мені стало ясным, що він щось ховав від мене. Допитувати в чому річ... уважав я за невідповідне. Чи мїг я сподіватися, що йому грозить особиста небезпека? І то небезпека не із боку польської сторожі? Чи знав Ю. В. про загрозу свому життю?!

По обіді вийшли ми обидва в товаристві третього СС-а сот. Максима оглянути терен, і вибрати перехід в огорожі. Робили ми це непомітно, хоч і на очах таборових мешканців. Тому ми начебто проходжувалися вздовж дротяної огорожі та оглядали околицю. Дір у дротах було подостатком, явних і маскованих, власне кажучи, ця огорожа, до того занедбана, була слабою перешкодою для людей, що привикли до колючого дроту. Більшою небезпекою були стійки при брамах та стежі, що постійно ходили довкола напільного боку дротів. Але все ж дір в огорожі постійно уживали таборяне: тою дорогою перепачковували вони тютюн, виходили за хлібом

або просто з нудьги. Тому то й сторожа дивилася крізь пальці на це нелегальне „мандрування“ таборян. Правда, ніччю стежі часто собі пострілювали, але не було випадку щоби когось чи то ранили чи вбили, бо стріляли в повітря, щоб піддати собі відваги, або відвернути увагу (старшинського догляду), коли вояк за хабара пропускав у табор когось із інтернованих-торгівців, що перепачковували тютюн, тощо.

В даному випадкові найвигіднішим місцем виходу була діра, часто вживана, в самому розі [гл. схема під ч. 42], зараз за нашим мешкальним баракком. Тому при ужитті її була найбільша правдоподібність, що не буде зустрічі з кимсь із небажаних свідків виходу Ю. В. з табору. Ба, навіть коли б хтось і зустрівсь по дорозі, то можна було б робити вигляд, що я з приятелем проходжуся коло свого баракку. Не стояла тут постійна стійка, зате рух ходячої стежі було легко наглядати з рогу і то з двох боків. Отже йшло тільки, щоби непомітно вийти за дроти. Там був полк. Отмарштайн зовсім безпечний, бо мав в кишені закордонний паспорт і був у цивільному одязі. Сприятливою була ще й та обставина, що тут якраз на віддалі приблизно 100—150 мтр. були вже перші забудовання присілка Щипйорна. Отже було безсумнівним, що коли полк. Отмарштайн, пройде спокійно тих 100—150 мтр., — а в тому не було ніякого сумніву, — то не буде ніякої іншої небезпеки, що мала би обмежити його особисту свободу. Бо діставшись до перших забудовань, вулицею, що провадила просто до гостинця, він спокійно виходив на нього, і тут вибирав собі шлях до вподоби. Цих всіх вигод не було, коли б полк. О. ужив діри на протилежному, лівому, боці табору, бо тоді мусів би опинитися під дротами в пустому і відлюдному раїоні, а це впадало б в очі.

Ми передбачали ще одну трудність; наглу загострену охорону табору. А перевірити це мав самп олк. Отмарштайн, який збірався піти до ген. Безручка попрощатися; і коли б начальник табору мав якісь попередження щодо сторожевих загострень, то мав тоді полк. Отмарштайн прохати генерала про вихлопотання перепустки. Але попереджень ніяких у ген. Безручка не було.

Попрощавшись з ген. Безручком, полк. О. вже смерком вернув у хату. Погостився ще на дорогу чаєм, взяв до торбини позичені в мене військові карти, взяв також мій далеко-

вид, бо я просив продати його десь принагідно та прислати мені гроші, і попросився з моєю родиною та випадковим гостем пполк. Олексою Костюченком, старшиною штабу VI. Стр. Дивізії. Між тим я вислав стрільця-джуру Осадчого, щоб перевірити чи нема чого підозрілого біля бараку, і коли той зголосив, що все в порядку, взяв я ручну торбу Ю. В. і ми разом повільним кроком направились до діри в дроті.

Це було між 21—22 год. Вечір був хмарний, час від часу виринав за хмар неповний місяць. Тому й електричні лампи не світили. Йшли ми поруч себе; я мав гостя по правій руці. Прохожих не було видно. *Аж проходячи попри барак столарських майстерень, що стояли ззаду нашого мешкального бараку, [див. схему ч. 3. зірка] помітив я в тіні під майстернею двох людей, — Один із них високий, другий низче середнього росту — що стояли побіч себе лицем до нас. По одягу таборяне.* Обидва у плащах і шапках. Проходячи попри згадану двійку, я бачив її виразно. Та не звертали ми на неї уваги. Зате всю увагу звернули ми на терен довкола діри, на евентуальну стежу. Нікого не було видно. Тому не гаючи часу, і користаючи з того, що місяць сховався за хмару, поставив я торбину на землі, ми поцілувались і я притримав ногою долішній дріт, руками підтягнув у гору дріт горішній, а Ю. В., притримавши руками поли свого плаща, щоб не зачіпити о колючий дріт, хильцем пересунувсь на другий бік. Я подав йому дірою його торбину. Тоді він *мовчки, скорим кроком подався стежкою, в плянованому напрямі до присілка Щипйорна.* Для певности остав я на місці на сторожі. Коли б вернула сторожа, зза рогу, рішив я затримати її принагідною розмовою, а рівнож хотів я бути йому помічним, коли б — скажемо — задержала його стежа та заарештувавши повернула до табору; бо тоді треба би було негайно з поміччю ген. Безручка інтервенювати перед польською командою.

Я чекав біля дротів, аж стратив його постать з очей, себто, *аж сховавсь він у тіні сільських забудовань.* А коли зачала гавкати собака, що було найкращим доказом того, що *полк. Отмарштайн вже ввійшов у забудовання,* тоді я, заспоковний, що все в порядку повільним кроком вернув до помешкання,

При повороті я вже не помітив згаданих двох людей, що стояли під майстернею; а я мав замір тепер пильно до

них придивитися або і спитати хто вони, щоби тим способом впевнитися щодо осіб-свідків мого нелегального вчинку, і упередити можливий „*донос*“ польській владі. Поза тим не надавав я їм жадного значіння. Ввесь перехід полк. О. до присілка Щипйорна міг тревати коло 15—20 мн.

Вернувши в хату, повідомив моїх домашніх, що перехід пройшов в повнім порядку, і упорядкувавши всякі записки, схеми та карти, які були в ужиттю за три дні поспішної праці, положився спати. *Діялось все це дня 2. травня 1922. р.*

Перша вістка про вбивство.

Ранком коло 6. години наступного дня (3. V.), збудив мене старшина мовї бригади, сот. Коваль-Шестокрил, що тої ночі повнив службу вартового старшини табору; досить занепокоєний він спитав, чи є в мене полк. Отмарштайн, бо при обході табору, завважив він, за таборовими дротами, на полі, трупа, цілком подібного до полк. Отмарштайна. А тому, що він просто не вірить, що це є полк. Ю. В., тому прибігає перше до мене перевірити чи є полк. О. в хаті, тим більше; що знав, що ще вчора полк. О. був у мене.

Ця вістка вразила мене громом. Не менше заскочили мене слова сот. Ковалю-Шестокрила, мовляв, труп лежить на західнім боці табору, себто, *у впрост прошилежному кінці*, як я його відпровадив. Я чимскорше одягнувся, і побіг з сот. К.-Шестокрилом найкоротшою дорогою впоперек табору, біля церкви до місця, де лежав труп, увесь час невірячи, щоб то міг бути справді труп полк. Отмарштайна. Прибігши під дріт побачив я трупа (гл. схема †) Лежав ниць, на правому боці, скулений трохи, голова в калюжі крові, з розбитим черепом, капелюх лежав побіч. Не було вже у мене сумніву, що це був полк. Отмарштайн.

Перша блиснула думка: хто і за що поповнив цей злочин? Чи не можливий ще ратунок? Треба було спішитися. Яких кроків 15 від убитого була мала діра в дроті (схема ч. 40); не думаючи довго, я з поміччю сот. К.-Шестокрила, пересунувся крізь колючі дроти, і підійшов до вбитого. Я взяв Ю. В. за руку, щоб спробувати живчик, але рука була зовсім холодна, закостеніла. Чи не вбито його в ціли грабунку? — блиснула думка. Я встромив руку у верхню кишеню плаща Ю. В. і витягнув шкіряний гаманець з дрібними грішми, та так добре мені знаний срібний, золотом викладаний портсігар. Виходило, що забитого не ограбовано. Машинално вложив я оглянені речі назад у кишеню. *Все тут описане діялось у секундах.*

Щойно тепер усвідомив я свою помилку, що приступив до вбитого, бо міг при тім пошкодити сліди злочинця. Тому з поміччю сот. К.-Шестокрила пересунувся я через діру назад до табору. Треба було щось чинити. Я вислав сот. К.-Шестокрила зголосити справу ген. Безручкові, а сам залишився під дротом стерегти, щоб ще хтось другий не порушив трупа. У зденерованні казав я сот. К.-Шестокрилові прикликати санітарів із ношами, начебто забрати раненого чи трупа (воєнна звичка?); хоч сам остав стерегти тіло, щоб... ніхто не рушив його перед приходом судової комісії. Мною оволодів на хвилю стан душевного остовпіння і фізичної безвладности. Тільки раз у життю дізнав я перед тим подібного почування, а це підчас нашого останнього повстанчого зриву в жовтні-листопаді 1921. р. в бою під м. Коростенем; від перемоги в тому бою залежало бути чи не бути успіхові цілого походу, а з тим і бути чи не бути в найблищих роках Українській Державі. І саме під кінець того бою, стрільці, що наступали розстрільною і я з ними, були такі виснажені фізично, що тоді, коли мусіли му бігти-перебігати в наступі, ми не могли рушити ногами (дослівно).

В подібному стані застав мене ген. М. Безручко. Він, отой крицевий начальник, людина без нервів, — тим разом був надзвичайно зворушений; не дивно, бо з полк. Отмарштайном він довго співпрацював у Корпусі СС-ів. Мовчки слухав він моїх інформацій, почім післав звіт до польської таборової команди, а біля трупа приказав поставити стійку.

Міжтим збігся табор; масово збігся. Телєфоново до каліського окружного суду. Було вже коло 8. години ранку.

А труп бл. п. Юрка Василевича лежав, палений травневим сонцем. Світову війну пережив, Ю. В., українську визвольну боротьбу пережив, зпід Базару вискочив зперед братської могили, аж тут на чужій землі й по війні та безпосередньо перед відїздом на рідну землю, — упав з рук невідомого злочинця.

Я видїйшов до помешкання повідомити про нещастя хору дружину. Пригадали ми дружину Ю. В., Олену Отмарштайнову: належало сповістити її. Але як сповістити, щоб не було ще другої трагедії з нею? Відомим нам було, що Олена Дмитрівна дуже чутлива людина і нервова, хора на серце. Телєграфувати було б ризиковано. Ліпше буде вислати до Львова

когось, щоб усно повідомив п-ні Олену про все та привіз її на похорони чоловіка. Моя дружина, хоч сама хора, подала думку, що сама поїде з сумною місією до Львова. Цей проєкт прийняв ген. Безручко; він добув дозвіл на виїзд і моя дружина, Христина, відїхала найблизчим потягом до Львова.

Ще перед полуднем визвала мене команда табору протоколярно зізнати все, що мені було про ту подію знане. Другу службову формальність виконав я перед начальником штабу Групи інтернованих військ ген.-хор. В. Змівнком. За той час табор гудів від здогадів і припущень...

Моя несподівана знахідка.

Десь коло полудня, очікуючи приїзду судово-слідчої комісії, проходився я з ген. Безручком по таборі. Ми підійшли знов до місця злочину, де оподалік стояла юрба таборян. За дротом бачили, трупа. В околиці його голови була велика калюжа присохлої вже крові; ліва лобова кість черепа виставала вилупана зпід шкіри; часть мозку розлившись ціпеніла на землі. Все доказувало, що смерть наступила від пострілу в потилицю.

Пригноблені завернули ми назад у бік бараків напоперек почерез закови, що остали по розібраних бараках. Ця околиця дико заросла травою і пільним зелом. Опинившись над одною з ям, звернув я увагу на свіжо рушену землю на схилі, над яким ми проходили. Придивившись закримітив я кусник ремінця з металевим окуттям, і блискучими на сонці пружинивими дротами, що виставали з кінця ремінця. Хоч дрібний предмет, але впадав в око на довколішньому пустарі. До того ремінець видався мені якимось знайомим. Я зісунувся по схилі ями, підняв ремінець, придивився і найшов повну подібність до ремінця, яким затягав я свій шкіряний футляр від далековида... А той далековид передав я вчора полк. Отмарштайнові для продажі. Рівночасно закримітив я на споді земляного насипу якусь білу матерію; я копнув легко ногою і зпід розсуненої землі показавсь білий ручник. Я витягнув його й у розсуненій землі побачив жовту шкіряну ручку. Машинално потягнув за неї рукою і витягнув із землі шкіряну торбу. Це неначе торба полк. Отмарштайна... Я швидко відчинив торбу, і витягнув малу подорожну подушочку. Вона була з порваним пірнаком, біла верхня наволочка до половини стягнена. Заглянув ще до відкритої ями, там була щітка до зубів і бляшана коробка на мило. Все річі полк. Отмарштайна. В тому помилки не могло бути.

Моїми вражіннями я поділився з ген. Безручком. Щойно

тепер згадали, що біля трупа не було цієї торби. Виходило, що злочинець зрабував у небіжчика торбину, в якій понишпорив і заховав тут на перших порах. Сам він мусів бути очевидно в таборі. Тому треба було забезпечити всі можливі сліди біля нахідки. Я поставив всі найдені річі на землю; а генерал покликав голосом одного з таборян, що проходив оподалік, і наказав йому пильнувати річі і місця аж до приходу старшини; самі ж ми подалися на зустріч повозці, що привезла слідчого суддю.

Що ствердила судово-лікарська комісія?

Приїхав один суддя з протоколянтом. Зовсім з порожніми руками. Кругом нього зібралися численні начальники; кожний щось радив. Судді переказано все коротко; він тільки кліпав очима. Я піддав думку вжити поліційного пса для розшуків за справником. На жаль суддя відповів, що повітова поліція при Окружному Карному Суді такого пса не має. Хтось зі старшин подав, що поліційного пса має місцевий поміщик. Суддя згодився почекати, поки поміщик позичить пса для ужитку суду, а тимчасом до поміщика негайно поїхав старшина, здається сотник Платонів зі VI. Стр. Дивізії. За той час суддя попросив на оглядини трупа таборового ліквря др. мед. Леонтева, і прибрав старшин зі штабу Групи за свідків оглядин. Комісія подалась до місця злочину, в супроводі Групи старшин та численної юрби таборян. Вони стали з боку. Суддя хотів зробити світлину трупа на місці злочину; та не мав світляного апарату! В таборі теж не було під рукою апарату світляного. Тоді то старшина IV. Київської Дивізії артист-малювальник (не пригадую прізвища), з доручення судді став рукою креслити картину трупа і місця злочину! Очікуючи поміщицького пса, комісія затрималась унутрі табору. Вкінці діждалися його. Тоді до трупа зблизився суддя з протоколянтом і мабуть лікар, та поводитор пса. Пес обнюхав трупа, але замість іти за слідом, став лизати кров небіжчика та шматки мозігу, що валялись по землі. Понукувань поводитора, щоб шукав сліду, не квапився слухати. Нарешті пішов пару кроків за слідом у напрямі, звідки надійшов денат, і знов завернув до трупа. Дальші понукування поводитора вже не помогли. З гурта старшин, що стояли перед дротами, понеслися „поради“ щодо направлення пса до відповідної чинности, а то і злібні вигуки. Тоді то пес став гавкати на тих людей, що стояли під дротами. А тут, крім решти членів комісії, стояли старшини, одні з цікавості, інші чекаючи наказів ген. Без-

ручка; був тут сам ген. Безручко, ген. Змівко, я, далі пригадую сот. Гудвіла, Сагайдачного, Костюченка, Волохова, пор. Пікульського, а старшина-маляр сидів за рисунковою працею. В першій хвилі пр. няли присутні лайання пса за познаку, що пес є на сліді справника злочину. Та не відомо було на кого пес вказує, бо стояли всі гуртом під дротом. Для випробування стали присутні змінити місце, та по черзі зближатися то віддалятися від огорожі. Пес лаяв на кожного, хто підходив ближче до огорожі. Підходив і я. Пес гавкав і на мене. Група розходилася здовж дроту то вправо, то вліво, але пес не слідкував особливо за ніким. При таких стані справи, слідчий суддя, по пораді з поводитором, який пояснив, що пес два роки не був тренований, залишив дальших спроб із псом, і казав його відвести. Суддя приступив до чергової чинности: оглядин трупа, помірів місця та слідів.

По оглядинах трупа судово-лікарською комісією стверджено: смерть наступила від пострілу з огнепальної зброї, в потилицю, за правим ухом. Денат стояв у момент пострілу на місці, на що вказував уклад моментально спаралізованого тіла, зокрема кінчин. Під ним знайдено щойно запалену цигарку, яка випала з пальців правої руки. Найдено теж надгорілий сірник. Кров із постріленої голови приснула в напрямі стрілу по стежці та колючій огорожі, на пару метрів. Лобова ліва кість була до половини отвору виламана і часть переднього плату мозгового вилася на землю. По стані сціпеніння крові та скостенілости трупа лікар визначав момент смерти на час *перед півноччю попередньої доби (2. V. т. р.)*, приблизно годину 23. На пальцях лівої руки дената лишився перстень, пам'ятка з пазівського корпусу, на правій руці вінчальна золота обручка. У верхній лівій кишені плаща був шкіряний гаманець з дрібною монетою, і великий срібний золотом викладаний з монограмом портсігар, півний цигарок. У внутрішній кишені піджака знайдено шкіряний гаманець з пару банкнотами польських марок і мабуть румунських лві та закордонний паспорт, візований на виїзд до Румунії. Золотий годинник із ланцюжком був у кишені камізельки. Там же була і бензинова запальничка. З річей, які денат повинен був мати при собі, було все, крім торбини. Її забрав злочинець. На місці злочину був виразний слід, яким прийшов денат ізза рога дротяної огорожі; далі слід дената вів здовж північного

боку таборової огорожі. Крім того сліду, був зовсім *виразний слід якоїсь іншої стопи*; і то біля самого трупа, скісно зправа і трохи ззаду, на висоті останнього сліду стіп дената; слід був звернений в той самий бік, куди звернений був денат. Той самий слід ішов аж від перелазу ч. 41., що вказувало, що злочинець від того перелазу надійшов, поки зрівнявсь з денатом. Вкінці той самий слід ішов від дената в напрямі перелазу ч. 40, і тут зникав на травистому терені. Той слід здогадного злочинця суддя забезпечив, зробивши з нього гіпсовий відлив.

Потім комісія почала шукати луски вистріленого набоя але ані на місці злочину, ані в можливій віддалі на полі її не знайдено. Тоді суддя наказав віднести трупа до таборової трупарні, де мала відбутися судово-лікарська секція трупа.

З черги подався суддя до місця, де знайшов я з ген. Безручком торбину. Довкола свіжої, зовсім плиткої, малої ями, де було заховано торбину, не було ніякого помітного сліду чийхось стіп на спаленому твердому схилі закопу. Суддя зареквірував торбину і знайдені в ній речі. Я признав їх як власність Ю. В. По точнішому огляді торбини, суддя ствердив наступне: *торба мала внутрі свіжо обдерту полотняну підшивку, а шкіра одного назверхнього боку вздовж дна була гострим прирядом розрізана. По двійне дно торбини тим способом було отворене.* Подушочка порвана при перешукуванні злочинцем. Ремінець-спряжка від мого футляра з далековида, був нагальною силою вирваний. Крім подушки, ручника, зубної щітки і мильної коробки не знайдено в торбі більш нічого. *Отже не було мого далековида з футляром і не було ніяких паперів, зокрема не було позичених мною військових карт.*

Западав вже вечір, коли опровадив я суддю по околиці, якою випроваджував я полк. Отмарштайна. Він поробив нотатки і відіхав.

Другого дня по полудні відбулася секція трупа в таборовій трупарні. Переводив її др. Леонтев, головний лікар таборового шпиталю, з поміччю ще якогось лікаря і в присутності слідчого судді, підпрокуратора та протоколянта окружного карного каліського суду, представника нашої і польської таборової команди, та декого зі старшин штабу, і мабуть нашого слідчого судді Демяненка. При секції голови був при-

сутнім і я. Стверджено: *смерть наступила від одного пострілу в голову*. Куля пройшла малий і великий мозок, та вилетіла виламавши ліву лобову кість. Через поразення стрілом малого мозгу, смерть наступила моментально. Стріл віддано з безпосередньої віддалі, приблизно 30—40 цтм., на що вказувало сильно спалене волосся і шкіра на голові за правим ухом у місці пострілу. Промір кулі рівнявся промірові *крісової кулі із карабінів, якими озброєна була таборова польська охорона*. На це саме вказував теж хемічний склад набою. Сила удару навіть з такої малої віддалі вказувала на вогнепальну зброю сильнішу за короткі револьвери, але не міг бути стріл відданий з такої малої віддалі також із довгого кріса, бо мусів би ще дужче розторощити голову. Брак на місці злочину вистріленої луски, вказував, що вжито зброї не автоматичної, бо було майже немислимим знайти серед півночі на полі луску, що по стрілі автоматично випадала, та заховати її для укриття слідів. Припущено здогад, що *злочинець ужив крісового „обрізка“*. Цільність і спосіб стрілу свідчив, що *стріляв якийсь дуже випробований спеціаліст*. Помір напряду вистрілу виказав, що *справник був низче середнього росту*. З укладу параліжованих долішних кінчин констатовано, що денат в момент стрілу стояв на місці. Правдоподібно закурював цигарку. Знайдений сірник під трупом на місці, і брак сірників в його кишені, наводив на думку, що сірника подав хтось третій. Було наочним, що стріл наступив саме в момент, коли Ю. В. закурював цигарку. Цигарку свою власну, бо той сам рід цигарок був у його власному портсігарі. Секція трупа була закінчена.

Похорони полк. Ю. Отмарштайна.

Тіло небіжчика не могло довго лежати, бо були гарячі дні. З другого боку — дня похорону ще не можна було установити, бо не було відомим, коли приїде вдова, п. Отмарштайна. Щоб зберегти тіло, його примітивно забальзамовано солями. Бальзамовання переводив др. Леонтєв, здається, разом із головним лікарем Армії УНР др. Юрком Добриловським та др. Плітосом. Технічний курінь VI. Стр. Див. приготував трумну. До неї покладено тіло. Біля трупарні поставлено почесну сторожу: двох кіннотчиків із витягненими шаблями.

На третій день, пополудні, приїхала зі Львова п-ні Олена Отмарштайнова. Якраз була заповіджена панахида по небіжчикові, після чого мали тіло перенести до таборової церковці св. Покрови. Сумний обряд служив пан-отець VI. Стр. Див., Петро Білон разом із полевими духовниками інших дивізій. Олена Дмитрівна взяла участь в цих молитовних обрядах. Після панахиди тіло перенесено до церковці, і уложено на катафалку. Біля нього поставлено почесну сторожу.

В неділю дня 6(?) травня відбулись похорони. Ген. Безручко наказав уставку, обов'язуючу у службовім правильнику СС-ів.

По заупокійній службі Божій винесено тіло з церкви. Уставився похід: на переді стрілець із хрестом, за ним делегація старшин несла на малиновій подушці військові відзнаки, за нею вінці від численних військових відділів, потім орхестра каліського табору, далі почесні військові відділи від усіх частин щипйорнського табору, зчєрги таборовий хор, священники, похоронний віз увесь у квітах, за ним труна, покрита червоною китайкою, несена цілу дорогу старшинами, в ній китиця квітів од дружини, і довга коса її волосся, символ досмертного вдівства, за труною вдова з близькими приятелями, генералітетом і старшинством, нарешті військові частини замикали

похід. Між генералітетом був гість зі Львова, бувший військовий начальник небіжчика, Командир Корпуса СС-ів полк. Е. Коновалець.

Заграла орхестра, відспівав хор, і похід рушив гостинцем до Каліша. Коло 18. год. похід увійшов до сусіднього каліського табору. В таборовій церковці відправлено молитви, тіло покропив митрофорний протоєрей о. Пащевський, а пращальне слово сказав делегат каліського стрілецтва. Потім похід, збільшений військовими відділами каліського табору, рушив до міста Каліша, на тамошний цвинтар при вулиці Горношлеській, у самому місті. На цвинтарі пращали небіжчика митрофорний о. Пащевський, від Генерального Штабу ген.-хор. Всеволод Петрів, від Корпуса СС-ів сот. Сава Білодуб, від каліського табору полк. Євтимович, від стрілецтва підстар. XVI. Стр. Бригади і інші. Старшини спустили домовину в могилу і висипали разом зі стрільцями руками могилу та поставили скромного стрілецького дубового хреста.

Вже темного вечора вертали таборяне до своїх бараків.

По похороні вдова по небіжчикові, п-ні Олена провела вечір в нашому помешканні у спільній розмові. Здавалось, що вона зовсім без душі. Поволі приходила вона до свідомости повноти трагедії! Бо їй не зразу сказано всю правду. У Львові сказано їй зпочатку, що Ю. В. тяжко захорів на серце, і вона мусить їхати по нього до табору; трохи згодом сповіщено, що умер він природньою смертю, на удар серця. Повірила, бо небіжчик часто западав на серце. Навіть і в таборі не сказали їй зразу про правдиву причину смерти. Щойно підчас служби Божої моя дружина відкрила перед нею всю правду. Молитовний настрій дав їй силу вислухати цю вістку. По похороні оминано розмов на цю тему. Ніч перебула вона спільно з моєю дружиною і дітьми. Ранком другого дня зачалися розмови про причину смерти; ми думали отримати від неї якісь свідoctва, що вказали б на сліди злочинця. Але конкретного не вмiла нічого сказати. Коли ми розпитували, яких ворогів мав небіжчик, Олена Дмитрівна підкреслювала незгоду, в якій останніми часами жив Ю. В. із ген. Тютюнником. Просто кинула слово „це його справка“. Та на це фактів не було ніяких. Пробував говорити про справу слідчий суддя Демянєнко, але залишив. Олена Дмитрівна була в стані такого духового розстрою, що не можна було приймати без

застережень її слів, а до того подібні розмови ще дужче її хвилювали.

По пораді з приятелями, рішено для її спокою, чим скорше виправити її далі від місця злочину. Тому ще передполуднем видав їй ген. Безручко памятки і дорогоцінності Покійного, що їх здепонував у нього суд і п. Олену відправлено до Львова. До Львова знов таки супроводила п. Олену, на виразне її прохання, моя дружина. У Львові нашвидко зліквідовано помешкання, і п. Олена Отмарштайнова відїхала до Румунії, під опіку матері.

Прощаючися, взяла в мене приречення, що в ім'я побратимства не забуду і не омину першої нагоди перевезти Юра-севі кости з чужини на Рідну Землю.

Чи сліди стіп вбивника?

Хто і чому вчинив цей злочин?

Викриття цього належало до суду, до слідчих органів. Але приглядаючися початковій праці слідчого польського судді, збентежився я не чимало, бо робив він вражіння, начебто або зза нездарности не знав як до справи взятися, або таки не бажає виводити її на чисту воду. За другою можливістю промовляло те, що перші сліди на місці злочину, що підтверджувала і секція трупа, вказували, що скритовбивство в найправдоподібніше ділом рук таборової сторожі польської; а в тому випадку викриття вбивника не лежало в інтересі польського суду. Однак по пораді з старшинами, головно тими, що брали участь при списуванні історичних матеріалів, прийшли ми до висновку, що злочин не є ніяким сліпим випадком, не є це також рука польського жовніра з таборової охорони, не йде тут рівнож про грабунок, а в гру напевно входять інші моменти. Але які? Може особиста пімста? Але невже аж у такій жорстокій формі? Був тут очевидний для мене чийсь підступ. До того загадкою являлось питання, чому Ю. В. завернув із напряду дороги, яку він утрійку, зі мною і сот. Максимом, вибрав? Хто і під яким претекстом завернув його з села Щипйорно, куди він зайшов на моїх же очах? Чому завернувши з села пішов здовж довшого таборового боку, де міг зустріти таборову охоронну стежу? Добровільно завертати він не мав, здається, ніякіської причини. Виключено, щоб силою завернув його хтось. Отже був тут підступ, і то дуже хитрий, бо Ю. В. був досить насторожений на ворожі підступи. А далі: хто знав і хто бачив, як опускав Ю. В. табор? Перебрали ми на пальцях приятелів, що знали про це; на думку прийшли при тому ті дві постаті, що стояли під майстернею в момент, коли ми йшли до перелазу. Чому вони зникли, коли повертав я від перелазу? Що з ними сталось?

Я пішов з полк. Віктором Філіповичем і пполк. О. К. на те місце, де стояли критичної ночі ті дві постаті. Знайшли ми на вказаному мною місці виразний *слід стопи черевика* військового таборового типу, підкутого підковами. Польського судді слідчого не було; ні один із наших таборових слідчих суддів [їх було в таборі більше] ще не мав доручення розпочати слідство. А слід треба було забезпечити від пошкодження. Особливо тому, що такий самий слід знайшли ми з полк. Філіповичем біля дротяного перелазу [див. схема під ч. 43], за дротом. Було очевидним, що „таємна двійка“ зпід бараку перелазила через цей перелаз. Чому й коли? Отже я попросив пполк. О. К. (нині в Польщі) викопати прямокутник землі з оригінальним відтиском сліду коло майстерні, щоб не попусти його, роблячи невміло відлив. Цей доказовий корпус віддано в розпорядження головного прокуратора уряду УНР Ружицького. Це було ще перед похороном.

Хто провадив слідство?

Найблизчі дні проминули непомітно, без користі для розшуку, в гарячкових приготуваннях до похорону та складаннях початкових показань слідчим властям.

З уряду приступили до розсліду дві судові офіції:

I. Окружний Карний Суд у Каліші; вів слідство від нього слідчий суддя Зальц (коли не помиляюсь), з допомогою повітової жандармерії; кермував ходом справи підпрокуратор того суду.

II. Судова офіція військ УНР вів слідство делітований військовий слідчий суддя IV. Київської Див. Демяненко [замешкалий у щипйорнському таборі], під доглядом головного прокуратора військ УНР Ружицького [замешкалого в таборі Каліш].

Обидві установи вели доходження самостійно, хоч, правда, були зі собою в порозумінні в поодиноких випадках, але помітна була деяка ривалізація між ними: йшло про престиж двох влад.

На основі пізніших практик поступу слідства можна їх схарактеризувати так: слідчий суддя Демяненко, не дуже то рухливий, мав тільки яке таке право переслухувати свідків у своєму таборі (Щипйорно) і то потрібні розпорядки [реквірування доказових предметів, тощо] міг робити лише з окремого дозволу таборової адміністративної влади. З самого початку вів він доходження систематично, самостійно і доволі енергійно; але пізніше був іграшкою каліського контррозвідного відділу. Побіч нього зпочатку енергійно вів розшук начальник контррозвідного відділу VI. Стр. Див. сот. Розвадовський (буковинець походженням), з наказу начальника штабу дивізії ген.-штабу ген.-хор. В. Змієнка; але потім із точніше невідомих причин, охолов він у своїй енергії. Це наступило менш-більш на третьому тижні від дня скритовбивства, *коли до розшуків приступив безпосередньо начальник контррозвідки*

армії УНР пполк. М. Чоботарів. [Сот. Розвадовський був наступником М. Чоботарева на щипйорнський табор].

Суддя польського каліського суду Зальц (?) довго робив вступні приготування, але солідно, з повною систематичністю. Треба взяти на увагу, що вже на основі вступних орієнтаційних даних було ясным, що злочин поповнено на тлі політичних поражень. Тимчасом слідчий суддя і прокуратура в місті Каліші (!), що не мали ніколи діла з українським питанням, цілком не визнавалися в українських політичних відносинах. Тим трудніше було їм заглиблюватися в такі відмінні — від звичайних людських — відносини еміграційного таборового життя. Тому вступні орієнтаційні допити вступились здавалось в безконечність. Почавши від 2. травня аж до кінця серпня 1922. р. вів цей суд слідство. Поверх чотирі місяці переслухувано свідків, з обидвох таборів та околиці. Пригадую головні свідків: полк. Р. Сушко і ціла його родина і обслуга [дружина Христина, своячка п. Лінда, дити і стрілець-чура Осадчий], ген. М. Безручко, ген. Ліпко, ген. В. Змієнко, полк. В. Філіпович, полк. О. Костюченко, сот. Сковаль-Шестокрил, сот. Сагайдачний, сот. Максим, сот. Гудвіл, слідчий суддя Демяненко, сот. Розвадовський, сот. Самуїл, польська таборова команда, і вояки з охоронної сотні та інші, як лікарі й жінки. Всі зі Щипйорно. Крім того, з Каліша: ген. О. Удовиченко, ген. Микола Удовиченко, ген. В. Петрів, прокуратор Ружицький, пполк. М. Чоботарів. Багато з перелічених переслухувані були по кілька разів, одних вивав суд, інші самі голосилися зізнавати. Мене особисто переслухували як свідка безліч разів, обидва суди та обидві таборові влади.

Треба ще додати, що суддя Демяненко в пізніших місяцях вже тільки формально фірмував свій уряд, бо запитуваний про хід слідства, здвигав плечима і казав, що акти передано прокуратурі і звітам жде вирішення. *На акти слідства наложив руку начальник контррозвідки М. Чоботарів.* По ході слідства було видно, що допити спрямовано на невласний, фальшивий шлях. Я вкінці стратив надію, що суд знайде злочинця. Навіть зі судом каліським діялась якась не зрозуміла зразу містерія. А на той суд, як суд з повними компетенціями, з повнотою влади, покладано надії.

На переслуханні свідків слідство покінчилось. Обидва суди нічого в тій справі не заарештували і не поставили в обвинувачення.

Тодішні припущення.

Вже - в перших днях по злочині повстали різні припущення.

I. припущення:

Полк. Ю. В. Отмарштайна застрілила польська таборова стійка, з метою грабунку. На це вказувала обставина, що стріл віддано начебто з кріса, такого самого розміру, як кріси таборової сторожі. Натомість проти того здогаду висунено факт, що до того часу (ані пізніше) не було подібного випадку, по-мимо того, що нелегальне вандрування через дротяні перелази було все дуже значне. До того судово-лікарська комісія по обдукції трупа подала оцінку, що вистріл впав не з довгої, а короткої вогнепальної зброї, мабуть з „обрізка“ крісового. А сторожа обрізків не мала. Далі не було теж розумного мотиву, що спонукав би був польську сторожу до такого вчинку: мотив грабунку відпадав, бо забитого не ограбовано, хоч можливість це зробити була; правда, вбивник забрав ручну торбу вбитому, але, мабуть зробив це не з корисною матеріальною метою, а з якогось іншого інтересу; могло ходити про писані документи, на що вказувало розрізання подвійного дна торби. Вкінці таборова команда зовсім правдоподібно вказувала, що критичної ночі, в тій стороні не стояла стійка взагалі наслідком звичайного недбальства. Тим і пояснювано, що протягом цілої ночі не зауважено трупа на стежці під дротами, в місці, куди в іншому випадку мусіла б переходити стійка, і що аж рано наш вартовий старшина сот. Коваль-Шестокрил побачив трупа.

II. припущення:

Большевицькі агенти застрілили мовляв, начальника полевого повстанчого Штабу, з пімсти, за організування останнього кровавого зриву. Насувалося питання: чому мали б большевицькі агенти вибирати собі для пімсти таке місце? Було багато трудніше робити це під табором, на очах узбро-

ених стійок, коли без цих небезпек можна було перевести діло пімсти чи то того самого вечера в чистому полі по дорозі до стації, чи ще краще в самому Львові, де жив полк. Отмарштайн як приватна людина.

ІІІ. припущення:

Злочину вбивства допустились, мовляв, люди підіслані ген. Юрком Тютюнником. Мотиви? Відомо було, що по останньому повстанчому поході на Україну, полк. Отмарштайн, як бувший начальник штабу ген. Тютюнника, перестав йому вірити, і вони відчужилися від себе. Полк. Отмарштайн виїздив напостійно з Польщі і не скривав свого заміру публікувати документальні історичні дані, неприємні для декого з політичних і військових діячів, у тому числі і для ген. Тютюнника. Доказів на таке припущення не було, коли не рахувати голих слів, кинених як припущення самою п-і Отмарштайною. Правда, фізичні можливості виконання атентату були в таборі багато більші для ген. Тютюнника, ніж, напр., для большевиків; тут він мав багатьох собі відданих прихильників, б. повстанців, вправлених, вмілих поводитися з „обрізками“, людей завжди готових на кожний поклик свого командира. Підносилось проти ген. Тютюнника, що його, мовляв, знають як неперекірливого в засобах, що він без ніяких сантиментів іде, як що треба, по трупах до мети. Але весь час тривання судових доходжень у справі скритовбивства не відкрито нічого, що підтверджувало б гіпотезу співучасті ген. Тютюнника, чи вини його у смерті полк. Отмарштайна.

ІV. припущення:

По похороні бл. п. Отмарштайна почув я від приятелів моїх, що ходить по таборі „фама“, що злочину допустився я сам. Мотив? Мовляв, помстився я за невдале повстання: за Базар. Докази? — 1) Я, начебто, з розмислом затягнув Ю. В. до табору. 2) Я навмисно виправив його через дротяний перелаз, а не через вихідну браму. 3) На мене начебто вказав, як на виконавця, поліцейний пес, бо гавкав на мене. Вартість тих „доказів“ не мені спростовувати.*) А звідки взявся мотив про вигадану пімсту? Годі сказати. Хиба те, що не робив я тайни з мого критичного осуду організації листо-

*) Цікавих відсилаю до актів Окружного Карного Суду в Каліші в справі скритовбивства бл. п. Ю. В. Отмарштайна. Містять вони найповнішу збірку даних про злочин і злочинця.

падового повстання 1921. р. Мушу додати, що мої критичні зауваги до листопадової події висказав я прилюдно, підчас двох моїх прилюдних наукових лекцій на цю тему у клубі Старшинської Громади VI. Стр. Див., приблизно в той час, у таборі Щипйорно; однак за помилки не чинив я відвічальним полк. Отмарштайна, а тільки ген. Ю. Тютюнника; навпаки — ствердив я тоді, що приявність і діяльність полк. Отмарштайна, як начальника штабу, підчас походу спасли положення настільки, що бодай з честю похід закінчено і це якраз поглибило наше побратимство.*)

V. припущення:

Злочину вбивства мали доконати люди із контррозвідочного відділу, що був під кермуванням пполк. Миколи Чоботарева. Мотив? — М. Чоботарів знищив фізично знаного „опозиціоніста“ проти *оточення* Головного Отамана, щоби 1) не допустити до його виїзду за кордон, а то із страху а) перед конкуренцією для починань підпольної праці на Україні б) перед опублікуванням матеріалів компромітуючих т. зв. „чоботарівщину“ (повторюю утертий вираз між військовими того часу), і 2) щоби відобрати тайні компромітуючі документи, які начебто полк. Отмарштайн вибрав із укриття в Варшаві, куди поїхав у паспортівій справі і звідтам заїхав до табору. Зробити це мав М. Чоботарів за порозумінням чи навіть із доручення польського Генерального Штабу, який також боявся, що полк. Отмарштайн, по виїзді з Польщі, може оголосити факт участі того штабу в поході Тютюнника. Докази? — Зразу не було ніяких безпосередніх доказів. Я особисто зпочатку не вірив у таку можливість, бо й замало знав М. Чоботарева й досі ставився до нього льояльно, як до людини, що мала довірря Головного Отамана.

*) Про листопадове повстання див. Р. Сушко: Базар. Календар „Червоної Калини“, Львів, 1930.

Наш імпровізований розшук.

Кому йшло про знайдення матеріальної правди, цьому треба було обережно підходити до поширюваних здогадів. Це відносилось передусім до органів, що мали завданням прослідити справу злочину й знайти злочинця.

Та на моє здивування виходило цілком недвозначно, що поголоски проти мене, пляново і вперто *поширюють люди з відділу М. Чоботарева*. Хтось, очевидячки, цю думку в них впоював, отже мав у тім особливий інтерес. З уваги на то, що робить це апарат розвідочний, який мав обов'язок причинитися до розкриття злочину, я дуже стурбувався. Не тим, що поголоски кривдили мене на чести, бо все і всюди, в разі потреби, зможу виказати свою непричасність до вчинку. Але застрашувало мене те, що розшук хтось спрямовує в фальшивий бік — туди, де нема злочинця. Чи роблено це свідомо, щоб унеможливити викриття справжнього злочинця?

От чому, порадившись своїх приятелів [головно з бувшими СС-ами, що були в таборі], рішили ми чим скорше шукати винника власними заходами, в поміч і для контролі доходжень офіційних чинників. До цієї праці взялися старшини VI. Стр. Див.

Треба нам було повести працю ту, яку в таких випадках веде кримінальний розшук, а у нас на це не було ніяких засобів на покриття неминучих видатків. Тому ми збирали між собою складчину; зокрема я тягнувся з посліднього, щоб виручити гроші на ці потреби.

Але при тому також було потрібним звязатися з начальником контррозвідки М. Чоботаревим. І дивна річ. Він, що тоді постійно жив у каліському таборі кудись зник. Виявилось, що він *виїхав із Каліша до Варшави ще перед вбивством, якраз тоді, коли до Варшави прибув полк. Отмарштайн у справі паспорту*. Що вони там зустрічалися, про це казав полк. Отмарштайн уже в таборі. Четвертого дня по приїзді з Вар-

шави до табору гине полк. Ю В. од скритовбивчої руки, а М. Чоботарів, начальник контррозвідки, сидить у Варшаві далі, не вертає і не бере в свої руки справи розшуку злочинця, мимо того, що справа з першого дня стає голосною, гуде по таборах та по всій еміграції. Що більше, контррозвідочний відділ, замість повести розшук, уперто кольпортує здогади проти мене. Ба, стверджено, що *ранком 3. травня т. р. виїхала таємно до Варшави дружина полк. М. Чоботарева, і негайно повернула.* Але ж бо й не тільки ходило про викриття злочинця, але і про наслідки злочину. Бо хай показалося би, що вбивником є польський вояк — отже йшло про дальші взаємовідносини інтернованих військ супроти „союзників“; або хай ішло про викриття большевицької агентури чи про ген. Тютюнника; або хоч би про мене, одного з командирів бригад! А тим часом не тільки не приїздив шеф контррозвідочного відділу сам, але й конкретних інструкцій своєму заступникові на щипйорнський табор, сот. Розвадовському не передавав.

За той час слідчий суд каліський та головний наш прокуратор Ружицький ствердили, що *слід стопи з місця, де стояли дві незнані особи в момент, коли я відправляв Ю. В. з табору* [гл. схема ч. 3. зазначене зіркою], *є ідентичним із відливом сліду стопи злочинця, що був біля трупа.* Ідентичність доказано точними фаховими мірами судді і обох прокураторів. Підчас помірив був присутнім і я. Тотожність сліду можна було бачити навіть голим оком, не лиш з величини і форми. Справа в тому, що закаблук був підкований фабричною залізною підковою, а ця підкова мала ручну „хибу“: мабуть швець таборовий (може і полатайло), „нагинав“ її, прибиваючи на нерівно викроєний закаблук, і тим скривив один кінець правильної форми підкови.

Отже сліди вказували, що *злочинцем був один із незаних осібняків.* Я свідчив, що з тих двох осібняків злочинцем міг бути той низчий ростом, бо слід був у місці, де стояв той низчий.

Та цікавіше от що: вістка про таємні постаті і про знайдений слід розголосилася, але їх самих не було. *Ані не зголосилися самі зі свідцтвом, ані не можна було їх найти.* Натомість зголосилися свідки, що потвердили правдивість моїх подань про тих двох таємних осібняків. Свідчили

старшини гарматної бригади VI. Стр. Див., що мешкали в бараку ч. 2. (гл. схема), а то пполк. Юрко Дзюбенко і пполк. Чернищенко. Вони зізнали, що майже безпосередньо перед виходом полк. Отмарштайна з табору, обидва вони оглядали грядки городу, який управляли старшини гарм. бригади, і бачили двох якихсь чужих таборян, що підозріло крутилися коло бараків ч. 1, 2, 3. ніби чекали нетерпляче на когось чи на щось. Обидва старшини підозрівали їх, що вони чекають моменту нічної тиші, щоб обікрасти грядки. Опис тих осібняків, поданий дотичними старшинами, згоджувався з моїм описом (поверховним, бо обличчя не бачив).

Маючи такі дані в руках, наш імпровізований слідчий апарат тихо шукав дальших слідів у шевських майстернях у нашому таборі, а зчergi в Каліському таборі, і то в шевських майстернях і між людьми з відділу контррозвідки Чоботарева. Тому, що наш імпровізований розшук вели люде, в тому ділі не вправні, то розшук ішов доволі повільно й дуже обережно, щоб не наполохати злочинця. Але й при найбільшій обережності наші люде робили помилки, тому не було їм так легко влізти між ще більш обережних контррозвідчиків.

Рівночасно йшли пошукування за таємною жінкою, яка своєю розмовою з Ю. Василевичем приспішила його відїзд із табору, і мабуть підповіла йому плян нелегального виходу з табору через діру в дроті. Треба було думати, що це була якась добра знайома його, якій він повністю довіряв. Але *жінка ця не зголосилась до слідчого судді з виясненнями, помимо того, що суддя її розшукував. Це вказувало на неї, як спільницю злочинця.*

Наш імпровізований розшук, перевівши з поміччу чури Осадчого перевірку поміж жінками нашого табору, спинився на т. зв. „жіночому“ бараку (гл. схема ч. 32). У тому бараку були приміщені інтерновані жінки, яких приблизно на місяць перед днем злочину перевезено з м. Ченстохови. Були то жінки, що рахувались на службі по ріжних установах українського уряду, і значне число з поміж них — по переконанні мешканців табору — *уживано яко атенток розвідчого відділу. Их начальником був М. Чоботарів.* Не без значіння є тут обставина, що до того часу перебували вони в Ченстохові, місці перебування Українського Генерального Штабу, де зимою і весною 1921. р. жив також полк. Отмарштайн як старшина

Ген.-Штабу; отже напевно мав він знайомства поміж тими жінками-розвідчицями. Та розшукати що небудь поміж тими кваліфікованими розвідчицями було трудно нашому імпрізованому розшукові. Що більше, почувися від них погрози в бік надто цікавих. Стверджено тільки, що деякі з тих жінок користувалися повною свободою рухів не лиш в таборі, але і поза ним, і то в день і в ночі; для тої ціли вони мали спеціальні перепустки, що їх вироблював шеф контррозвідки М. Чоботарів у порозумінню з таборовим комісаріятм. Увагу на той барак звертала ще й та обставина, що скритовбивство переведено саме в найблизчій віддалі від того бараку. Теж і торбину застріленого найдено в тому ж таки раіоні (гл. схема ч. 31). При відповіді на питання хто міг заманити обережного полк. Отмарштайна зі села Щипйорна, назад під таборові дроти в незамешканий раіон, до місця, де найбільш безпечно було виконати злочин, приходила нам на думку довірена особа — жінка-розвідчиця.

М. Чоботарів у таборі.

Десь при кінці третього тижня з'явився М. Чоботарів у щипйорнському таборі. Два дні ходив по таборі, „розпитував“ про справу вбивства і вкінці зголосився на розмову до мене. *Хотів говорити довірно, „в чотири очі“.*

Я чекав на нього вже довго. Але довірно не мав я вже тоді бажання з ним говорити. Навпаки, хотів мати свідків розмови, бо мав намір випитати про деякі його кроки щодо слідства. А що він хотів говорити тільки без свідків, я не мав іншої ради, як ужити підступу. [В той час він був вже мені підозрілий]. Тому я призначив йому час на розмову, в моїй штабній кімнаті, але *укрив там одного старшину, що міг прислухатися нашій розмові, а крім того імпровізував підслуховий приряд до сусідньої кімнати, для другого старшини.* В назначений час явився М. Чоботарів. Він заявив, що приходить з доручення Головного Отамана С. В. Петлюри, в довірчній справі; казав, що Головний Отаман дуже прикро схвильований смертю полк. Отмарштайна. Він — начебто — мав звідомлення, що вбивником Ю. В. є я, Сушко. З огляду на мої колишні боеві заслуги, хоче мене „рятувати перед карою“. Тому Головний Отаман *передає мені через нього, М. Чоботарева, закордонний пас, на чуже імя, та гроші на по-дорож, і радить мені негайно виїздити за кордон. Пас цей (польський) мав М. Чоботарів при собі, а гроші обіцяв принести в день мого відїзду.*

Розмова, а зокрема така пропозиція мене заскочила. Я ясно здавав собі справу, що тут особа Головного Отамана ні при чому. Та ж суд дотепер навіть не мав проти мене підозріння, а навпаки, користувався моїми розшукними вказівками. Я побачив, що М. Чоботарів готує нову халепу. Все таки я запитав звідкіля це в „Головного Отамана“ неправдиві вїсти про вбивство; а коли Чоботарів плутався в поясненнях і його фальшива гра була очевидна, я відповів: *втікати перед*

карою я не маю потреби, бо з убивством не маю нічого спільного; дивуюсь, йому, Чоботареву, що допустив такий помилковий погляд до „Головного Отамана“; я переконаний, що незабаром суд викрие справжнього вбивника; однак тому, що я маю і без того намір опустити табор, то подумаю, чи не скористати з пропонуваного закордонного пасу, і відповідь свою дам завтра, по пораді з родиною.

Розуміється, сказав я це все Чоботареві тільки позіріс, бо в той час я взагалі не думав опускати табору, а вже ні на хвилину не допускав можливості користати з фальшивого пасу.

Чоботарів вийшов. Тоді вийшов із укриття сот. Г. С. [нині в ЧСР], та прийшов з другої кімнати сот. С. Б. [нині в Польщі]. Обидва potwierдили, що чули нашу розмову. Я зголосив „довірочну пропозицію“ своєму начальникові [він нині в Польщі]. Попросив до себе ще інших старшин і втаємничив їх у справу. Всі були обурені без краю й прийшли до висновку, що ціла затія М. Чоботарева підшита брехнею. Це його помисел дати мені якийсь фальшивий пас на те, щоб спробою утечі я стягнув на себе підозріння страху перед відповідальністю та тим стягнути на себе весь одіум за злочин вбивства. Не виключене, що сам Чоботарів міг денунціювати полякам про намір моєї „втечі“, щоби впхати мене в тюрму, а заразом тим спинити мої пильні розшуки за справжнім вбивником.*)

*) Ген. Штабу ген.-хорунжий М. Капустянський у своєму воєнно-історичному огляді „Похід українських армій на Київ — Одесу в 1919. році“, Львів 1921. ч. I, і II. ст. 32., подає таку характеристику особи М. Чоботарева . . . „Контррозвідку [при штабі дієвої армії, прим. Р. С.], вів прапорщик Чоботарів, що удавав з себе полковника, людина жорстока, „фаховець“ по своїй справі. Ці „голубчики“ провадили свою працю, прикриваючися авторитетом Штабу Дієвої Армії. . .“ Ця характеристика особи з уст Начальника [генерал-квартирмайстр Штадиву ген. К. був формальним начальником М. Чоботарева] відноситься до періоду чинності М. Чоботарева в 1919. р. — Одначе шефом контррозвідки остав він і на далі, в 1920-23 рр. Повнячи ті свої функції, жив у таборі інтернованих, згл. в самому місті Каліші; потім перенісся на постійний побут до Варшави, щоби особисто охороняти Головного Отамана Петлюру, аж „охоронив“ його до того, що 25. травня 1925 р., жид Шварцбарт подіравив п'ятьма револьверовими кулями, зовсім безборонного Головного Отамана на паризькому бульварі. М. Чоботарів не мав часу оберігати особи Головного Отамана, бо „контррозвідчно“ займався

Другого дня я відповів Чоботареву, що не буду користати з його послуг і не думаю виїздити на фальшивий пас, бо не поповнивши вбивства, не маю перед ніким страху. Він заповів „доложити моє рішення Головному Отаманові“ і на тому ми розійшлися. Розійшлися на завжди.

високою політикою, та продовжував із Варшави з доручення польського генерального штабу „повстанчу“ (sic !), підготовку на терені Радянської України. Та „повстанча“ підготовка проявлялася в тому, що М. Чоботарів висилав ідейних вояків із решток інтернованих української армії, розвідчиками на Україну, за вказівками II. відділу польського генерального штабу. В найліпшій випадку користи з того мав тільки польський Генер. Штаб, бо зрештою большевицька „чека“ безпощадно розстрілювала отих „польських шпionів“. Замітне те, що М. Чоб. вів цю злочинну акцію і по гірких досвідах, що їх поробив на співпраці з „союзним“ ген. штабом бл. п. ген. Ю. Тютюнник в 1921. р. По смерті бл. п. Петлюри, Чоботарів продовжував свою роботу поза спиною Уряду УНР, що стало причиною його усунення зі займаного становища в 1927. р. Однак він вів далі свою роботу на власну руку й веде її й досі, лише з тою різницею, що обектом своєї „чинности“ і „заінтересовання“ обрав „Організацію Українських Націоналістів“. Розуміється, при тому знаходить „десь“ грошові засоби й на вояжування кількома наворотами до Берліна, Парижа й Відня, про які то подорожі сам пише в „Отвертому листі до Команди УВО“ мин. р.

Викриття вбивника.

Приблизно через тиждень по моїй розмові з Чоботаревим, наші розшуки по слідах підкови довели до... відкриття вбивника. *Власником черевиків з підковою був підхорунжий у каліському таборі малий ростом, присадкуватий, що мав повне довірря М. Чоботарева, між таборянами званий „кат Чоботарева“, на призвище Кравець (псевдо?).*

З тими відомостями зголосився я до слідчого судді в Каліші. Застав у почекальні... М. Чоботарева. Я був такий схвильований відкриттям, що не міг укрити свого гніву. Це насторожило Чоботарева. Я зробив у судді зізнання до його розпорядимости, [бо ми зі Щипйорна не могли приарештувати в другім таборі підозрілого] і відійшов. Після мене пішов до судді слідчого М. Чоботарів. Мабуть довідався про мої відкриття, бо, як донесла наша розвідка, *другого дня після складення мною зізнань, „кат Чоботарева“ зник із табору. Зник на постійно.* [Аж по ропі, коли я вже опинився на еміграції в ЧСР, повідомив мене пполк. К. О., що „кат Чоботарева“ служить вахмістром при польських уланах].

Зараз по моїй розмові з М. Чоботаревом і по моїй відмові „тікати“, зауважив я над собою надзір. Не було сумніву, що це з ласки М. Чоботарева. Я став одержувати анонімові погрози, що „жде мене та сама куля, що полк. Отмарштайна“.

Зразу не звертав я ніякої уваги на анонімові застрашування; показував їх своїм приятелям та кидав до смітника. Однак погрози стали прибирати гостріших форм. А до того два рази, на гостинці, коли йшов я сам один до каліського суду, доганяв мене один раз, а перестрівав другим разом якийсь підозрілий, незнаний мені тип, і то серед таких підозрілих обставин, що я змушений був жадати від слідчого судді охорони на час дороги зі суду до табору чи навпаки і суддя дав відповідний розпорядок таборовому комісарові. У таборі,

на вимогу старшин, старався я не показуватися вечерами іначе, як у товаристві когось з них. Стало наявним, що хтось старався мене тероризувати і змусити покинути табор.

Але я чекав кінця слідства...

Припинення судового слідства.

Тимчасом у таборі зайшов „сезон“ розгрузки. Стали виїздити одиниці, а то й цілі гурти на працю поза табор, головно на жнива. З осередку уряду, кинено клич, використувати затяжний еміграційний побут на культурні здобутки. Перед повели бувші студенти, яким війна перервала студії: виїздили хто де тільки міг улаштуватися. Більшість направилася до ЧСР (Прага, Подєбради). Польське міністерство внутрішніх справ видало розпорядження, що старшини і стрільці уродженці Західніх Земель України можуть користати з громадських прав, коли їх не стратили через службу в „чужій“ армії; значне число старшин і стрільців почали старатися про дозвіл залишити табор і повернути до рідних сторін.

Рішився й я вертати до Галичини. Приготовив прохання і звернувся з ним до прокуратури каліської з запитом, чи не буде мені перешкод виїхати з табору, з огляду на незакінчене слідство та на мою ролю в ньому коронного свідка. На це мені заявив і суддя і прокуратор, що перешкод не має, бо „слідство вже припинене на розпорядок Головної Прокуратури з Варшави, з причини браку даних потрібних для прокураторського обжалування когось“. Про це повідомлено на мов домагання таборового комісара Щепанського і моє прохання про звільнення з табору направив він на рішення до варшавського міністерства. Це було, здається, в серпні місяці.

Рішення варшавської Головної Прокуратури про припинення слідства „з браку доказів на обжалування“, було для мене неочікуваним і загадковим. Бо ж доказів було аж забагато! Отже якась „вища сила“ забажала припинити слідство. Проти тієї „сили“ не було в нас, себто тих, що старалися справу вивести на ясне світло, ніяких засобів зокрема рекурсу, тощо.

Остав ще свій суд: український військовий. Я особисто, а теж тен. Безручко, були з докладом у інспектора Армії

ген. О. Удовиченка і просили заряджень довести справу до кінця. Ген. О. Удовиченко віднісся до справи прихильно, але по якимсь часі заявив мені, що справа безвиглядна: застрягла теж у Варшаві.

Висновки зі слідчих розшуків.

Робити дальші розшуки з нашого боку було зайвим; призбираного матеріялу було й так чимало. На підставі нього можна було прийти до таких висновків:

Я був тою останньою знаною особою, що відпроваджувала полк. Отмарштайна через перелаз у дротяній загороді. Плян виходу через перелаз у дроті не повзяв Ю. В. сам, а мабуть підповіла йому це таємна жінка, що ввечері перед вбивством передала полк. Отмарштайнові якусь коротку вістку, що спонукала його виїхати на два дні скорше з табору. Вона була правдоподібно з каліського табору, або з ченстохівських розвідниць. Вбивником безпосереднім був один із двох осіб, що стояли в укритті під майстернею. Впевнившись наочно, що полк. Отмарштайн направився до присілка Щипйорно, в напрямі гостинця, перебігли до перелазу ч. 43 (схема); один з них (вищий), перебігши пільною межею дорогою полк. Отмарштайнові в селі Щипйорно направив його здовж дротів північною стороною табору, за поміччю знайомої жінки, яка мабуть підпровадила полк. Отмарштайна, підчас коли другий, виждав біля перелазу повідомлення свого спільника про це, що Ю. В. справді завернув і перебіг коротшою дорогою впоперек табору до перелазу ч. 41; тут переліз через дріт і виїшов несподівано для полк. Отмарштайна йому назустріч. В місці найбільше відлюдному спинив його, і підчас закурювання папіроски полк. Отмарштайном, стрілив в освічену сірником голову. Тоді схопив його ручну торбу, в якій сподівався найти писані матеріяли, що їх мав везти Ю. В. з собою [як свідчить полк. Тобілевич] і найблизчим перелазом ч. 40 вскочив у табор. Тут сховався в одній із ям, поквапом перешукав торбу, мабуть не найшов записок і тому розрізав торбу, а навіть порвав подушечку, шукаючи і там за ними; був тим поденерований до того ступня, що не міг спокійніше відкрити шкіряного футляру, в якому був далековид, бо з пересердя

силою вирвав ремінець, що зачиняв футляр; потім залишив непотрібні річі (торбу, подушочку, ручник), які його могли зрадити, притрусивши їх землею. Після dokonання злочину, по всій правдоподібності не втівав зараз з табору Щипйорно, бо будиши в таборовому одязі мав можливість замішатися між трьома тисячами таборян; щойно на другий день, або й пізніше спокійно перейшов до каліського табору. Оставав він у Каліші аж поки не викрито його і тоді зник із табору перед арештом чи взагалі скандалом. Очевидно, Чоботарів поміг безпечно улаштуватися на службу при польських уланах свому підхорунжому, а слідство припинено.

Такі висновки з доходжень. Для найдення матеріальної правди, для оскарження і засуду злочинця лишилося ще багато нез'ясованих моментів — це мусить завважити кожний правник.

Мій виїзд із табору.

По припиненні слідства на доручення варшавської прокуратури і по невдалій справі з українським військовим судом, мені та іншим приятелям полк. Отмарштайна не залишалося нічого іншого, як чекати слушного часу на створення форуму українського, що авторитетно і компетентно міг би розглянути справу вбивства. Розуміється, це було безвиглядним в умовах інтернування.

Я став нетерпляче чекати на відповідь в справі мого прохання про звільнення з табору. Однак відповідь не приходила. Тоді багато інших старшин і стрільців, не діждавшись паперів, залишали табір нелегально; тих „дезерцій“ було значно більше від легальних звільнень.

Находила осінь 1922. р., та бурхлива осінь в Галичині з широкою сабатажевою війною проти польської окупації. Почалися широкі арештування по Галичині бувших українських військовиків; попадалися недавні інтерновані. Для польської влади це означало, що табори інтернованих рекрутують контингент сабатажистів-боввиків. Якраз тоді варшавське міністерство повернуло мені прохання про звільнення з табору: „залатвіюно одмовне“, без подання причин і без права рекурсу. На мої запити, відповів таборовий комісар Щепанські, що „відочне, Львуф не пуца пана, бо ма і без пана там досць до чинєня“.

Та на тім не кінець. Бо прийшли загострення супроти тих старшин і стрільців, уродженців Галичини, що не встигли з табору зникнути. Видано розпорядок, щоби всіх свобідних старшин і стрільців галичан відділити в окремому бараці, (схема ч. 33.), що його обведено колючою огорожею. Таким способом повстала нова тюрма в тюрмі. Родинам усім без виїмку, навіть *не виключаючи немовлят* [напр., дружина лікаря Очеретька мусіла приносити піврічну дитину на контролю], наказано в точно означені години щодня, зголошу-

ватися особисто до перевірки в комісарській команді. Куріозом було те, що при тих дошкульних шиканах, я, галичанин, що на той час заступав командира VI. Стр. Див. мусів переводити той „сепараторський“ протигалицький наказ у життя, себто, я мусів сам себе перше замкнути в сепаратний барак. Як протест проти тих безглуздох шиканів, подав я службовим порядком рапорт із проханням про звільнення мене з військової служби в таборі.

Дальніший побут у таборі став для мене нестерпним. Тоді го рішився я опустити табор нелегально. В порозумінні з моїм начальником та з поміччю полк. Сіпка, б. СС-а, й інших старшин, виїхав я нелегально за кордон, залишаючи дружину і дітей напризволяще. Сталось це в половині місяця грудня 1922. р. *отже по чотирьох місяцях від часу, коли прокуратура проголосила уморення слідства в справі Отмарштайна.* [Український слідчий суддя Демяненко закінчив свою слідчу чинність ще 3. липня т. р., отже перед п'ятьма місяцями].

Навесні наступного року перевіз мені з табору нелегально полк. С. Б. мою доню, а через рік 25. IV. 1925. р. виїхала за кордон Польщі моя дружина.

Мій побут на еміграції й в краю.

На еміграції в ЧСР, в 1923-26 рр. де був я на правничих студіях, не забував я про справу вбивства полк. Отмарштайна. Тим більше, що тут, прим., довідався я про дальшу судьбу „ката Чоботарева“, зокрема про його службу в польському війську. Я засягав поради в поважних правників та емігрантських діячів щодо можливості піднесення й вияснення справи вбивства. Але ніхто не мав конкретного способу на це в наших еміграційних умовах. Не обійшлося без сплетень проти мене; я реагував, дістав особисту сатисфакцію, та й тільки всього. В доказ цього наводжу наступного листа:

Високоповажаний Добродію Пане Сушко!

На Ваше прохання звернулися ми, нижчепідписані удвох 14. VI. 25. р. до пана О. Андрієвського, щоб від нього самого дістати інформацій в справі наче б то висловлених ним в категоричній формі тверджень про Вашу причасність до убивства Полковника Отмарштайна.

Пан О. Андрієвський з обуренням кваліфікував переказання Вам наче б то його слів, безсоромною брехнею і провокацією. Чутку про Вашу причасність до трагічної смерті п. Отмарштайна чув він ще у Відні і вважав її за ніким не перевірену одну з версій, яких так багато ходило з приводу цієї події. Цю версію чув він від п. Генерала Омеляновича-Павленка, що сам її дістав листовно з Волині від п. Архипенка. Так само, як одну з версій, переказав йому цю чутку і п. Андрій Ливицький.

З свого боку п. Андрієвський жадних підстав не мав і не має вважати цю версію за більш правдиву чи підтвержену і тому і психологічно не міг він якогось, подібного Вам переказаному, твердження висловлювати. Як юрист і як людина присяжна він добре розуміє, що значить висловлювати підозріння і тому вкладання йому в уста переказаних Вам кимось слів вважає чияюсь злісною провокацією.

„Коли б я, казав п. Андрієвський нам, мав якісь данні, я б не подивився і на сто Сушків, і дав-би справі законний хід“.

На прикінці нашої розмови п. О. Андрієвський висловив свій жаль, що Ви, особа, про котру у нього збереглися найкращі спогади з часу Вашого перебування в „Січовому Стрілецтві“, і котрій він присвятив у своїх спогадах найприхильнішу характеристику — що Ви не звернулися до нього особисто і не спробували в дружній бесіді з'ясувати цей

неприємний інцидент, а звернулися для того до посередництва трьох осіб.

Такий зміст, коротко його переказавши, нашої розмови з п. О. Андрієвським.

З пояснень цих, зроблених п. О. Андрієвським нам в присутності п. Буткевича, видно що, прийнявши їх до відома, жадних підстав не лишається для Вас, Високоповажаний пане Полковнику, почувати себе ображеним переказаними Вам словами на п. О. Андрієвського. Не очевидно вина в данному разі тих, як це твердить п. О. Андрієвський, що переказали Вам в таких словах зміст гуртової розмови, що мала місце біля реставрації „Мопорол“ 30 травня біж. року.

Прийміть з нашого боку запевнення щирої поваги до Вас і готові до Ваших послуг

Россіневич Микола в. р.

Чикаленко Левко в. р.

Справа вбивства затихала щораз більше.

В 1927. р. повернув я з еміграції на рідну землю, до Львова. І там радився я з приятелями та діячами з громадянських та правничих кол, як справу вбивства витягнути на світло денне. Але не було і тут це можливим.

В листопаді 1928. р. заарештувала мене польська поліція під закидом участі в підпольній революційній акції. При хатньому поліційному трусу забрано мені між іншими матеріялами теж мої записки в справі вбивства бл. п. Отмарштайна. Львівська поліція, а потім слідчий суддя жадали вияснень у мене для них зовсім незнаній справі. По моїх заподаннях слідчий суддя Е. Ояк наводив справки в каліськім карнім суді, справу зі свого слідства вилучив. [Проти моїх бажань, бо хотів я при тій нагоді видвигнути справу публично]. Львівський суд вів проти мене слідство цілих шість місяців під закидом злочину супроти 58. і 59. параґр. та з браку доказів слідство уморено. Я вийшов на волю.

Виступ Я. Чижа.

Зараз'потім в літі 1929. р. приїхав до Львова з Америки Ярослав Чиж бувш. сотник Корпусу СС-ів. Принагідно зустрічалися ми оба прилюдно, але не говорили з собою, бо саме тоді були *причини особистого характеру*, що розсварили нас взаємно. Третього місяця побуту Я. Чижа в краю, арештувала його львівська поліція і по трьохмісячному слідстві, він вийшов на волю та зараз виїхав назад до Америки.

Але вже в перших днях по його заарештуванні, повідомив мене б. старшина СС-ів І. Ф., що начебто Я. Чиж, під час свого побуту в краю цікавиться справою вбивства бл. п. Отмарштайна і начебто „збирав матеріяли в тій справі“. На перший погляд не було в тім нічого надзвичайного: Я. Чиж, бувший начальник політично-розвідочного відділу Корпуса СС-ів, був добрим знакомим бл. п. Ю. Василевича. А всеж здивувала мене ця справа, бо Я. Чиж зацікавився справою щойно *на восьмому році* по трагічній смерті свого знайомого, і то ніби „по дорозі“ з Америки і назад, міжтим коли майже до кінця 1922. р., *отже в часі ведення судового слідства і потім, Я. Чиж жив у Галичині і зовсім не був поміж тими приятелями Ю. В., що справді шукали вбивника.* А тому, що І. Ф., який сказав мені про заходи Я. Ч. не був гідний довіря, бо був проголошений в українських кругах за людину політично скомпромітовану, то я звернувся за поясненнями, до М. Матчака особистого приятеля Я. Чижа. М. Матчак *підтвердив мені (на письмі), що справді Я. Чиж, збирав дані про справу Отмарштайна, а що більше, що їдучи до Львова конферував у Парижі з М. Чобошаревим, який начебто показував Я. Чижеві документальні дані в тій справі проти мене.* Цю відомість М. Матчака прийняв я до відома і очікував, що Я. Чиж, по виході з тюрми, піднесе справу прилюдно в такій формі, щоб її остаточно в'яснити. Тимчасом він по виході з тюрми виїздить до Америки, там протягом цілого року ін-

формує американських українців про справи старокраєві на підставі автопсії, а вкінці пише в органі „Народна Воля“ (з дня 7. березня 1931., Скрантон, Па статтю: „Сурмі у відповідь“) таке:

„... В ніч з 2. на 3. травня 1922. року, невідомі люди застрілили біля табору українських вояків в Каліші [?! не в Каліші, а в Щипйорно. Р. С.] в Польщі, полковника Січових Стрільців Юрія Отмарштайна. Обставини вбивства були дуже загадочні. Полковник Отмарштайн жив до того часу у Львові, і до Каліша поїхав, як я це довідався пізніше, за двома орудками. По перше, щоб там з деякими старшинами Січових Стрільців викінчити історію одної частини СС, а по друге, щоб як член слідчої комісії СС, розвідатись дещо ближче і списати протокол про пропажу так званого „стрілецького фонду“. З тим фондом справа була така: Команда Корпусу Січових Стрільців мала у своєму розпорядженні більшу суму грошей, котру по розпаді армії в 1919. р. годі було вивезти. Їх заховано на Україні. Пізніше доручено одному старшині СС [ми його далі називати будемо буквами Н. О.], ті гроші добути і перевести за кордон, де тоді перебувала більшість команди Січових Стрільців. Н. О. гроші добув, але їх не довів. Щоб цю справу формально прослідити і скласти відповідного протокола, старшини СС на своєму зібранні в осени 1921. р., вибрали комісію в складі котрої входив покійний Ю. Отмарштайн, підполковник артилерії СС Михайло Курах, і ще один старшина, мабуть М. Б. чи Р. Д. Весною 1922. р. полковник Отмарштайн рішив був виїхати домів до Бесарабії і перед тим хотів полагодити прийнятий на себе обовязок члена згаданої комісії. Рішив він це зробити при нагоді писання згаданої історії СС, тому що старшина Н. О. находився саме тоді в каліському таборі. Як сказано, Ю. Отмарштайн з тої поїздки вже не вернувся. В справі його вбивства ведено кілька слідств, та вони не дали ніякого висліду, хиба той, що Н. О. покинув каліський табор і виїхав в Чехословаччину. Минули роки. Загадка смерті Отмарштайна остала невиясненою... Мене особисто ця загадка далі цікавила... Я поїхав в Європу. З початком липня я найшовся в Парижі і там відшукав Чоботарева. Цей в балацці потвердив мені те, що говорив про ту справу Коновальцеві, а далі ще раз підчеркнув, що Отмарштайна вбито

тоді, коли то він чомусь то викрадався з табору в ночі до стації, щоб відїхати у Львів. Випровадив його у цю останню дорогу згаданий Н. О. з якого хати збїрався Отмарштайн відїхати. Далї Чоботарїв показав менї зшиток з 38. сторїнок з протоколами, списаними в тїй справї слїдчим української армії Демяненком і його помічником Розвадовським (галичанином ?!), котрі в часї від 3. травня до 3. липня переслухали по цьому дїлу кільканайцять осіб. В тих протоколах у списку річей і паперів найдених при покїйному, я не бачив ніякої згадки про якийсь протокол в справї стрїлецького фонду. Рівнож Чоботарїв менї про це не згадував, тому що мабуть не знав. Я поробив собі з того сшитка деякі виписки, подякував за прислугу і поїхав в Галичину. Тут в Галичинї, я далї розпитував знайомих стрїлецьких старшин про цю справу. Між іншими я говорив про неї теж і з підполковником СС Курахом, котрий потвердив і доповнив мої відомости про справу стрїлецького фонду і участі в слїдствї покїйного Отмарштайна. Деяких старшин і стрїльців, з якими я розмовляв, не пригадую з назвиска, так що між ними міг бути і згадуваний „Сурмою“ Купрянець. Та ні про нього, ні про Кураха я не бачив ні не чув ніяких переконуючих доказів про їх службу полякам, крім голословного твердження „Сурми“ про другого з них. Впрочім для справи, яку я брався прослїдити, це не булоб таке важне“.

Стїльки написав Я. Чиж у тїй статтї про справу Отмарштайна. Писав він там ще про інші справи що до „старшини Н. О.“. Коли появилась ця стаття у скрентонській „Народній Волї“, я сидїв по друге у слїдчїй тюрмі у Львові, заарештований львівською поліцією під закидом участі в підпольній праці УВО.

Моя петиція до Ліги Націй й відповідь польського уряду.

Звільнений із тюрми по *девятьох місяцях*, подав я восени т. р. (1931), петицію до Ліги Націй в Женеві з протестом проти тортування українських політичних в'язнів у польських тюрмах. Наслідком прийняття тієї петиції Генеральним Секретаріатом Ліги Націй був змушений польський уряд боронитися, і дав таку відповідь на петицію (подаю в перекладі з франц. мови):

Женева 5. квітня 1932.

Пане Генеральний Секретарю,

З Вашим листом з датою 21. грудня 1931. Ч. 4 -33227-222, Ви надіслали мені ласкаво лист, що походив від п. Романа Сушка з датою з місяця листопада 1931, і що відносився до поводження з українськими в'язнями в польських тюрмах.

Маю за честь подати зауваги мого уряду щодо вищезгаданого листа.

Польський уряд не думає провірювати мотивів, які приневолити п. Романа Сушка звернутися до Ліги Націй з „петицією“, що містить такі страшні закиди, що їх зміст достаточо виказує злочинну ментальність автора. Зачати дискусію про це означало би припускати можливість узагалі подібних (доложених) фактів. Не шукаючи джерел таких закидів, не зашкодило би вказати, що певні круги української меншини, що ще не так давно завзято поборювали автора цих брехливих інформацій, вважали корисним не тільки поширювали їх далі, але навіть дали їм своє попертя. Колиб „петиція“ мала бути для п. Сушка певним актом „політичної реабілітації“ і колиб вона мала мати для нього наслідки, які він собі бажав, то можна залишити того рода методи

без коментарів, методи ужиті під покришкою піднятої акції в ім'я гуманності.

Польський уряд уважав відповідним подати до розпорядження членів комітету для справ меншин декілька даних про особу самого петента.

Пан Сушко в знаний так само добре польській владі, як і українським колам, де його вважають за особу скомпромітовану з точки погляду моральної і політичної. Псевдонім „Сич“ і „Київський“, вживані ним у різних обставинах, є вмотані в цілу низку афер, що підпадають під карний закон. Під іменем „Сич“ брав він участь в діяльності нелегальної організації українських терористів УВО. Найбільш може характеристичною для його моральності є роля до тепер ще не вияснена, яку Роман Сушко відіграв в афері вбивства полковника Отмарштайна, шефа штабу корпусу Українських Стрільців.

Справа заслуговує того, щоб її коротко навести: по розбиттю армії Української Народної Республіки в 1919. шеф штабу Українських Стрільців скрив в околиці Любара скарбницю корпусу, в якій були значні суми в золотій монеті. Якийсь час по тім п. Сушко одержав приказ віднайти скарбницю, щоби передати її Раді Стрільців, яких командант находився за кордоном. П. Сушко виповнив свою місію, однак коли виникнули непорозуміння між ним і Радою щодо вирівнання рахунків, Рада віддала перевірку справи в руки спеціальної комісії. Полковник Отмарштайн, який був її членом, удався особисто до табору українських стрільців коло Каліша, щоби перевести слідство.

Полковник Отмарштайн не вернув уже з тої подорожі. Його вбито вистрілом із рушниці в ночі з 2. на 3. травня 1922.; тіло його найдено між кільчастими дротами, що огорожували військовий табор. Роман Сушко був останнім із тих, що розмовляли з полковником і відпровадив його аж до огорожі. Треба замітити, що Отмарштайна не відпроваджено звичайною дорогою, що вела в напрямі залізничного двірця, але в протилежному напрямі, де є між дротами тайний перехід. При вбитому не найдено ніяких даних щодо слідства, яке він саме переводив. Що більше, потім Роман Сушко зник, втікши потайки за кордон.

Тих кілька фактів, здається, достаточо характеризує особу Сушка і ставляє у незвичайним світлі подання ним сформульоване. Годиться підкреслити ще, що всі особи ним подані в „петиції“ були виключно з ним самим заарештовані під закидом каригідних вчинків, доконаних під омофором Української Військової Організації (УВО.), таких як саботажі, терористичні акти, експропріяції та інші. Зі справи 38 обжалованих тільки пять увільнено, всіх інших обжалованих засуджено на різні кари.

Це не випадок, що інформації п. Сушка дотичать тільки членів УВО. Виходить ясно, що виступ п. Сушка це тільки один із численних виявів антипольської пропаганди, веденої з таким завзяттям Організацією Українських Націоналістів, що творить, як це загально відомо, надбудову і політичну агентуру Української Військової Організації (УВО.).

З точки погляду польського уряду не булоби зайвим ствердити, що „петиція“ п. Сушка йде рівнобіжно з акцією, веденою саме тепер на міжнародньому терені комуністичними кругами, а спрямованою проти „білого терору“, а передовсім проти карної системи Польщі. Тим способом ця „петиція“ є саме одною з форм цієї пропаганди.

З огляду на це, що „петиція“ п. Сушка не має нічого спільного з охороною національних меншин і що її ціллю не було осягнення такого чи іншого рішення міжнародніх інстанцій, але що вона творить тільки продовження очернюючої пропаганди, зверненої проти представників польської влади, польська влада, протестуючи найрішучіщим способом проти того рода акцій, не находить можливим подати інших вияснень як тільки на основі подань, що їх справжні мотиви, здається, є досить ясними.

Прошу приймати, ітд...

(підпис) Тг. Гвядовскі
Шарже д'афер а. і.

Сіть крутійств, брехонь, клевет і провокацій.

По прочитанні цитованої статті Я. Чижа і „Заміток“ (Observations) польського уряду, завважуємо вдаряючу подібність викладу справи, її аргументації та навіть стилю.

Можна догадатись, кого Я. Чиж „скриває“ під буквами Н. О.*) Авсеж він „скриває“ не мою особу, бо *ціль його саме розкрити мене*, але власне тим способом скриває самого себе перед можливою судовою відповідальністю, до якої я мав би право його притягнути за клевету, кинену на мене, коли б він був назвав мов призвище. Такої відповідальности не боїться польський уряд, із яким мені, особі, ставати на суд, [який? польський?] трохи не рівні сили!

Та важніше в що инше. Важнішою є — дивовижна „по-спішна пильність“ оборонців „права і моралі“: М. Чоботаріва, Я. Чижа та польського уряду. Бо зясуймо собі: М. Чоботарів, шеф контррозвідки Української Армії, по вбивстві полк. Отмарштайна зразу, ще поки справа гаряча, взагалі не находить потрібним поінтересуватися викриттям злочинця; аж по трьох тижнях являється в таборі та проявляє інтерес, а зчерги наслідком того „інтересу до справи“ слідство взагалі застрягло в сліпому куті. Поспіх хоч куди!

Я. Чиж також спеціаліст в розвідочній і контррозвідочній справі, (він же і співробітник по розвідочній службі з Чоботаревом з 1919. р.), сидить преспокійно у Львові цілу весну, літо і осінь по вбивстві полк. Отмарштайна, його приятеля (як це він каже у цитованій статті) і не цікавиться ним, хоч я звертався в той час до перебуваючих у Львові старшин СС-ів о поміч, для розшуків; СС-и висилають навіть тоді до мене спеціального тайного кур'єра [сотник СС Дм. С.] який

*) І букви дібрані з розмислом: це кінцеві букви мого призвища — Роман Сушко.

реферує справу перед Старшинською Радою, та Я. Чиж не зворушується тоді тим. Не цікавиться він справою таксамо в часі свого побуту в Чехословаччині. Рівнож цілі роки не чути було, щоби він цікавився справою трагедії в Америці, куди виїхав з ЧСР. Аж „найшов час“ на справу в р. 1929, по восьми роках! Якраз тоді, коли ми розійшлися на тлі чисто приватно- особистім!

А тепер третій „оборонець права і моралі“ — польський уряд: той уряд чомусь то не вважав потрібним вияснювати „ролі, яку відіграв Роман Сушко в афері полковника Отмарштайна шефа корпусу Українських Стрільців“ ані тоді, коли злочин стався, а я був до диспозиції в таборівім заперті, (навіпаки — М Чоботарів тоді дістав від того уряду для мене пас на фіктивне імя), ані не вважав потрібним стати на сторожі права і моралі на протязі р. р. 1927—1931. (пять літ), коли жив я легально у Львові, ба коли був два рази заарештований і сидів у тюрмі, та коли навіть я сам в час слідства старався витягнути справу Отмарштайна на форум суду (посвідчать це львівські адвокати українці, з якими я радився в тій справі). Аж виступив той польський уряд в обороні „свого права“ тоді, коли треба було викручуватися сіном зі злочинів, роблених ним у своїх тюрмах на українських політичних в'язнях! [Секретаріят Ліги Націй не дався взяти на польську дипломатичну „оборону права“, бо не прийняв до відома польських зауваг, петиція була принята і далі передана „Комітетові Трьох“].

Ще одна цікава обставина: Я. Чиж пише: „З початком липня найшовся я в Парижі і там *відшукав Чоботарева*“. „*Чобошарів показав мені зшиток з 38. сторінок з протоколами списаними в тій справі слідчим української армії Демяненком*“. Аж тепер стало мені ясним, що сталося з протоколами слідчого судді Демяненка! Вони замість опинитись у головного прокуратора Ружицького, опинились у Чоботарева (в Парижі). В якій цілі? Чому? Яким правом? Бо ж він не мав ніякого відношення з урядом своєї служби до перебрання судових протоколів. Отже сконфіскував їх силою своєї „контррозвідочної всесильности“, на те, щоб по-перше позбавивши головного прокуратора Ружицького зібраних матеріялів, унеможливити укр. прокуратурі дальші доходження, а по-друге щоб мати в своїх руках матеріяли, що їх можна

б було використати проти нього. Тими матеріалами він по-слуговується нині до вподоби й фальшує їх до вподоби.

Бо пр. як инакше назвати його твердження, що ті протоколи списані слідчим Демяненком і його помічником Розвадовським, коли сотник VI. Стр. Див. Розвадовський не мав ніякого відношення до судової офіції, а був в той час начальником див. розвідочного відділу і підлягав М. Чоботареву, а не слідчому судді Демяненкові. Можуть існувати не судові протоколи „помічника слідчого Розвадовського“, а що тільки *звіти* сот. Розвадовського, зладжені по вказівкам його начальника М. Чоботарева. Однак коли б сот. Розвадовський і справді зібрав якісь свідоцтва проти мене, то мусів би їх доложити своєму прямому начальникові ген. В. Змієнкові, Начальникові Штабу VI. Див., та ген. М. Безручкові. А ген. М. Безручко загально відомий з того, що нікого не покрив би, коли б мав підстави до підозріння. І мене теж ні. Що більше, оба названі генерали належали до числа тих приятелів Ю. В. (СС-ів), що на власну руку робили пошукування в порозумінні зі мною. І обом їм відомі наслідки наших спільних розшуків, які завели нас до „ката Чоботарева“.

І ще одну новість подав стаття Чижа: „В тих протоколах у списку річей і паперів (?!) *найдених при покійному*, я не бачив ніякої згадки про якийсь протокол у справі *стрілецького фонду*. Рівнож Чоботарів мені про це не згадував тому, що мабуть *не знав*“. Чи були при вбитім якісь папери (крім пасу) мені не відомо. Власне суд пошукував за паперами, про які свідчив полк. Тобілевич. Чи має про них відомість п. М Чоботарів — не знати! Натомість, пише Я. Ч., що не знав нічого М. Чоботарів про протоколи стрілецького фонду. В 1929. р. (в осьмім році по злочині) М. Чоботарів нічого не знав про „протокол стрілецького фонду“. Але „знав“ (?!) про цей протокол Я. Чиж. Йому відомости про це „доповнив“ Курах. Та й ще написав Чиж як то взагалі було з тим стрілецьким фондом. А за ним повторив ці заповідання польський уряд у відповіді на мою женеvську петицію. Справді зворушлива дбайливість про інтереси „стрілецького фонду СС-ів“ з боку польського уряду, перед котрим той фонд саме було заховано. А ще більш зворушлива дбайливість про цю справу Я. Чижа, б. сотника Корпусу СС-ів. Він б. член *Стрілецької Ради*, довідується у 1929 р. (??!) про комісію, при-

значену для розсліду справи стрілецького фонду, від Михайла Кураха, який ніколи не був членом Стрілецької Ради. Той М. Курах „інформує“ Я. Чижа про склад слідчої комісії, отже про справу, належну до Стрілецької Ради, про котру... самі члени Ради нічого не знають. До того сам Я. Ч. стверджує, що про М. Кураха писала „Сурма“ як про людину скомпромітовану, одначе „про Кураха я не бачив і не чув ніяких переконуючих доказів про його службу полякам, крім голословного твердження „Сурми“.*) Впрочім для справи, яку брався я прослідити, *це не було б таке важне*“. Признаю, що Я. Чижові не було важним, хто і для чого кидав калюмнії проти мене, бо йому було тільки важно, щоб калюмнії зібрати. І тому „відшукував“ в Парижі М. Чоботарева, тому „доповнював“ свої відомости про Стр. Фонд, від людей, які не могли мати до Стр. Фонду ніякого відношення. Та мимо того Я. Чиж повторяє за М. Курахом, що він сам, М. К., був разом з полк. Отмарштайном вибраний членом слідчої комісії, з рамені Стр. Ради. Не подумав навіть над тим, що нечлен Ради, не міг бути взагалі вибраний як контрольор чинностей членів Ради.

*) Курах, радикал, був тоді здемаскований „Сурмою“ як провокатор і на підставі інформацій, доставлених управою радикальної партії, отже партійними приятелями Я. Чижа.

Як то було зі Стрілецьким Фондом?

В кінці грудня 1919. р. Українська Армія опинилась в кліщах польсько-більшевицько-денікінських в районі Нової Чарторії, на магістралі Бердичів — Шепетівка. Уряд Директорії УНР, на Воєнній Раді в Новій Чарторії, рішив перейти з регулярної війни до війни партизанської. Всім військовим частинам дано свобідну руку в тім, чи хочуть взяти участь в партизанці чи демобілізуватися. Рішено продовжувати війну тільки проти Москви, а з Польщею уряд Директорії УНР вступив в переговори, щоб уряд і військове командування переїхали в Польщу. Командування партизанкою переняв ген. Омелянович-Павленко. Всеж настрої у військового загалу був такий, що мало хто вірив в успіх партизанської війни. Але раховано на те, що на випадок неможливости продовження партизанки, козацтво опинившись на своїй території в запіллі ворога, розійдеться по домах. Беручи на увагу, що всі військові частини мали свій контінгент з Ліву і Правобережжя, то більшість війська заявила за участю в партизанці (Це був т. зв. „Зимовий Похід“ 1919-20 р.р.). Один тільки Корпус СС-ів мав у своєму складі значне число старшин і стрільців уродженців Західньої України. З огляду на непевність вдачі партизанки і трудність положення, в якому могли найтись уродженці Галичини і Волині, коли б прийшлося їм демобілізуватись на терені московської червоної займанщини, рішено було на Воєнній Раді всіх старшин Корпусу разом з делегатами стрілецтва, Корпус СС-ів зараз демобілізувати. Не без значіння була тут депресія СС-ів ізза рішення припинити війну проти Польщі, себто залишити безборонні Західно-Українські Землі на поталу галєрчиків. По демобілізації частина стрільців і старшин наддніпрянців долучилася до інших дивізій, як партизани; а частина старшин і стрільців опинилася в таборах інтернованих у Польщі. А щоби воєнною здобичею Галєрчиків не став т. зв. Стрілецький Фонд,

що складався із сум господарських заощаджень корпусової інтендантури, (в банкнотах Української Народньої Республіки) то Голова Стрільцької Ради, як командир Корпусу, наказав підчиненим старшинам, тайком заховати ці суми перед поляками в укритому місці на залишаній території. Мені особисто не був відомий ані сам факт залишення цих сум, ані їх висота, ані місце укриття, бо я до грошей Корпуса не мав ніякого *службового відношення*.

Весною 1920. р. зложилися події так, що я як командир 16. п. Стрільцької Бригади, в складі VI. Стрільцької Дивізії, сформованої під командуванням Ген. Шт. ген. Марка Безручка із інтернованих військ УНР., опинився в травні місяці 1920 .р. в Києві. Більшість членів Стрільцької Ради СС-ів опинилась за той час за кордонами Польщі, в Чехословаччині, Німеччині та Австрії. Підчас мого перебування в Києві, саме в час буденівського прориву, явився до мене сот. СС-ів М. Б. [нині в Польщі] і просив переняти від нього Стрільцький Фонд, який він, з доручення Голови Стрільцької Ради, відшукав і вибрав з укриття. А тому, що ситуація на фронті і взапіллі зложилась так (прорив Буденного), що він не певний за безпечність фонду, то просить мене заопікуватись цим майном; при боєвій частині ще можливо найбільша гарантія і безпека, а він (М. Б.) не мав навіть перевозових можливостей. Я згодився залишити цей фонд під окремою опікою свого прибічника б. СС-а сот. Лотоцького. Переймив я фонд без перерахунку, а тільки комісійно опечатав, ці — правду кажучи — тоді майже *безвартісні згл. маловартісні папери*; вистачить вказати, що не було там *ні одного банкнота чужої вартісної валюти, ані сліду чи згадки про яке небудь срібло чи золото, ба навіть і ці „лопатки“ (їх тодішня вартість курсова загально відома) були в малих банкнотах.*

Зараз по тім, виступив я з бригадою на фронт під Київ, залишивши господарську частину в Києві. З бою не довелось вже мені повернути до Києва. Військам прийшлося з трудом великим серед величезних страт в людях і майні пробиватися із буденівських кліщів. Тоді то наказано було частинам брати тільки необхідне боєве майно, залишаючи тяжкі обози: Сотник Лотоцький, якому фондові гроші були дані під опіку, розгружаючи обози і вискакуючи з ворожих рук, захватив зі собою з *„чужих тайних“* грошей те, що міг сам в торбі унести,

а решту заховав приватно, у свого знакового Сл-на. При зустрічі зі мною зголосив мені це; я узнав, що сот. Лотоцький зробив це в найкращій інтенції, правильно оцінюючи ситуацію фронтових обставин. Бо поразка цілого фронту була повна; наша дивізія весь час зводила тяжкі бої, опинившись два рази в такій ситуації, що́ окружена большевиками страшила на пару днів звязок з вищою командою; була вже навіть проголошена в оперативнім звіті за пропашу.

Клопоту зі стрілецьким фондом позбувся я щойно в червні, коли зміг оберігану сот. Лотоцьким суму відіслати в глибоке запілля на переховання через раненого старшину нашої бригади пор. Х. С., що відіздив до шпиталю. Це було вже тоді, коли ми воювали на Поліссі. І якраз зараз потім явився вже на усталеному фронті на Волині хтось зі Львова з доручення М. М. члена Стр. Ради, щоб перебрати від мене фонд, про котрий сот. М. Б. вспів вміжчасі зголосити, що передав його мені. Я відповів як справа мається, зокрема, що маю тільки часть того фонду, і то не при собі, бо відправив його через раненого старшину в запілля. Щоби його дістати треба хіба їхати за раненим по шпиталях. Рівночасно зголосив листом Голові Стрілецького Фонду подійсний стан і перипетії з вивоженням фонду та просив дальших вказівок.

По якомусь часі зявився у мене на фронті, в час воєнних дій, старшина СС ів полк. Ч. І. (він живе нині в Польщі) з дорученням Голови Стр. Ради, щоби я допоміг йому (Ч. І.) перебратися через фронт у большевицьке запілля, де мав виконати певні доручення Голови Стр. Ради, а потім мав віднайти залишений сот. Лотоцьким фонд у Києві, та його перевести за кордон. Одержав від мене подані мені сот. Лотоцьким дані про його знайомого, і переправився, при моїй помочі, через фронт. [Пізніше довідався я, що він того фонду не привіз, однак із яких причин не знав я].

Ту частину фонду, яку сот. Лотоцький вивіз з Києва, одержав я від старшини Х. С. вже в часі інтернування повністю збережену, і передав її сам у Львові 1921. р. членові Стр. Ради М. М. Більше ні перед тим, ні потім не мав я зі стрілецьким фондом до діла.

Треба додати, що в тім же 1921. р. відбувся у Львові зїзд Стрілецької Ради, на якому був присутнім між іншими полк. Отмарштайн, згаданий М. М., а також Я. Чиж. В черзі

справ обговорювано також стрілецькі фінанси. З наказу Голови Стрел. Ради зreferував я на пленарнім засіданні справу стрілецького фонду, дав на запити деякі вияснення і Стрільська Рада прийняла до відома мій звіт, що я його зложив на письмі на руки Голови Стр. Ради, для архіву. Ніякої комісії для якогось розсліду справи не назначувала Стр. Рада, бо й не було на це потреби.

Аж ось Я. Чиж підняв балачку про стрілецький фонд між своїми партійними приятелями у Львові, в 1929. р. Тоді то я звернувся листом до б. Голови Стрільської Ради, і він мені відповів, що йому нічого не відомо про якусь слідчу комісію, отже, що полк. Отмарштайн не мав ніякого доручення як член такої комісії. Автім цитую дослівно відповідь б. Голови Стрільської Ради:

Вельмишановний Пане Полковнику!

У відповідь на Ваш запит із дати Львів, 19. лютого 1929., звернений до мене відносно того, чи і які доручення одержав від мене бл. п. Ю. В. Отмарштайн перед його виїздом зі Львова до Варшави, доводжу до Вашого відома наступне:

а) Коли в бл. п. Ю. В. скристалізувався остаточно плян його переїзду до рідні його дружини до Бесарабії і тим самим стала теж актуальною справа його поїздки до Варшави для одержання там проїзних документів і візи, я самий звернувся до нього з пропозицією, щоби він при нагоді тої поїздки до Варшави, поступив теж до Щипйорна. Ходило мені про те, щоби він спільно з Вами і другими С. С-ами взяв на папір все те, що прийшлося йому пережити і перебути серед Січового Стрільцтва.

б) Ніяких спеціальних доручень я йому не давав. Зокрема не було між нами ніякої балачки про переводження якогось слідства в справі стрілецького фонду.

в) Підчас частих зустріч наших з Ю. В. у Львові в рр. 1921-22 і балачок з Ю. В. так про минуле, як теж майбутнє, я мав нагоду особисто переконатися про ті надзвичайно приязні взаємовідносини, які заіснували між Вами обома. Особливо після повороту з виправи на Україну в 1921 р. я ствердив, що ті приязні взаємовідносини поглибилися й скріпилися.

Чергова провокація Я. Чижа.

Однак Я. Чижевi ще було мало справи Стрiлецького Фонду, щоб мене очернити. Тому в цитованiй уже статтi в „Народнiй Волi“ пише ще таке;

„Попав я до тюрми 2. жовтня... В тюрмi я довидавсь ще iншi цiкавi речi. Показалось, що згаданий старшина Н. О., котрий тодi вважався довiреним полк. Коновальця, сидiв якийсь час в арештi пiд замітом приналежности до УВО. Там в тюрмi його вiдвiдали два офiцери польського штабу з Варшави, i вiн вскорi пiсля тих вiдвiдин вийшов на волю. Теж з розмов з арештованими я довидавсь, що багато їх попало в тюрму наслiдком таємних доносiв...“

Хоча знов i тут Я. Чиж ховається перед вiдповiдальнiстю, не називаючи мого прiзвища (говорить про Н. О.), то є ясним, що є мова про мене, бо говорячи i при справi Отмарштайна про „старшину Н. О.“, Чиж недвозначно вказував на мене. Автiм, що i тут вказує на мене, потвердили менi його львiвськi приятелi М. Матчак i О. Навроцький. А коли б i вони менi цього не потвердили, то на це вказує пiднесена Я. Чижом справа: бо мене таки дiйсно переслухував у тюрмi вiйськовий експерт.

Але, що в тiм „неясного“, коли когось iз полiтичних вязнiв переслухує, з доручення слiдчого суддi, старшина II. вiддiлу, як вiйськовий експерт, а хоч би й цiла комiсія експертiв?! Це що найвище доказ, що дотичного вязня вважають небезпечним злочинцем. I що тут може бути „неясного“, коли поляки закидували менi, що я був Краєвим Командантом УВО?! Що тут може бути „неясного“, коли з фактом переслухання вiйськовим експертом я не скривався нiколи перед нiким, зокрема не скривався нi в тюрмi перед товаришами в келiї вязничiй, нi тодi, коли вийшов на волю? Неясним є щось иншого: чому Я. Чиж покористувався провокацiями, ширеними проти мене комунiстами i радянофiлями з редакцiї „Ради,“

(Аркадій Малецький) і „Сили“. Вони то навіть показували „копію угоди“, яку я начебто заключив на Бригідках зі згаданими „офіцерами польського генерального штабу“, як „командант УВО“. Ту „копію“ мого „договору“ редакція „Ради“ отримала від Петрушевича з Берліна. [Свідок, що мені це розказував в Др. І. Німчук у Львові]. І ще одно є „неясним“, а це: що розуміє Я. Чиж під словом „вскорі“? Чи те, коли його (Я. Чижа) по заарештованні за той самий параграф, за який мене заарештовано, випускають з тюрми по трьох місяцях, чи те, коли мене, по „відвідинах“ офіцерських, тримають в тюрмі *ще шість місяців?! А щоб нам було все ясным, то додаю, що в тому часі, коли Я. Чиж писав свої „рevelяції“ про мене, то львівська поліція посадила мене пораз другий до тюрми, тим разом на дев'ять місяців.* Через те й статтю Я. Чижа мав я можливість прочитати дещо пізно... Це зайвий доказ моралі Я. Чижа, що злобно оклеветує людину, яка, замкнена в тюрмі, не може боронитися. Не говорю вже про те, що кинені на мене клевети польський уряд використовує для своїх цілей на міжнароднім полі. На мораль Я. Чижа зайвий раз вказує хочби такий документ:

ЗАЯВА

п. Ярославіві Чижеві

редакторові „Народної Волі“ в Скрантон, Па,
Спол. Д. П. Америки.

Отсим заявляю прилюдний протест проти видуманого Вами і незгідного з правдою розсівання чуток проти шанованого мною громадянина, б. старшини Української Армії п. полк. Романа Сушка, які то видумки хочете покрити мовою особою, покликуючись на наші розмови в тюрмі в Бригідках у Львові 1929. р. де ми пізнались як політичні в'язні. Втягання в Ваші інтриганські заходи і мові особи вважаю поступком негідним бувшого старшини Української Армії і в ім'я старшинської гідності прилюдно протестую як б. хорунжий УГА.

Володимир Бубела

Львів, дня 14 квітня 1930.

Трагедія бл. п. полк. Отмарштайна не закінчується таким чином його смертю. Вона триває до сьогодні. До того знаходяться в нас люди, які з тієї трагедії стараються робити свій партійний інтерес. Жонілюють словом „приятель“, і навіть не шанують пам'яті на ту приязнь на стільки, щоб не брудити її своїми brutальними, брудними клеветами. Приватні поразки переносяться на політичне життя, користаючи з того, що злочинець досі не покараний. Тому оголошую прилюдно знані мені дані про справу з вагою святочно заприсяженого свідцтва; замість перед судом, який нині зібратись не може, перед громадською опінією.

Зміст:

	Сто . .
1. Вступ.	3
2. Хто був полк. Ю. В. Отмарштайн.	5
3. Приїзд і побут полк. Ю. В. Отмарштайна в таборі.	9
4. Відїзд полк. Отмарштайна з табору.	15
5. Перша вістка про вбивство	20
6. Моя несподівана знахідка	23
7. Що ствердила судово-лікарська комісія.	25
8. Похорони полк. Ю. Отмарштайна	29
9. Чи сліди стіп вбивника?	32
10. Хто провадив слідство?	34
11. Тодішні припущення	36
12. Наш імпровізований розшук	39
13. М. Чоботарів у таборі	43
14. Викриття вбивника.	46
15. Припинення судового слідства	48
16. Висновки зі слідчих розшуків	50
17. Мій виїзд із табору	52
18. Мій побут на еміграції й в краю	54
19. Виступ Я. Чижа.	56
20. Моя петиція до Ліги Націй і відповідь польського уряду	59
21. Сіть крутійств, брехонь, клевет і провокацій.	62
22. Як то було зі Стрілецьким Фондом?	66
23. Чергова провокація Я. Чижа.	71

Ukrajinské oddělení tiskarny Polenského v Praze.

